

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

“ MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ ”

Əlyazması hüququnda

MAHMUDOVA ŞÖHLƏT ŞİRXAN QIZI

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİNDƏ VERİLƏNLƏRİN
EMALININ AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İNFORMASIYA
TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060632 - “İnformasiya texnologiyaları və
sistemləri mühəndisliyi ”

İxtisaslaşma: “Tətbiqi proqram təminatı”

Elmi rəhbər: f.r.e.n., dos. M.N.MUSAYEV

Magistr proqramının rəhbəri: tex.e.d.akad., Ə.M.ABBASOV

Kafedra müdiri: tex.e.d.akad., Ə.M.ABBASOV

BAKİ – 2020

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. VERGİ XİDMƏTİ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN	
QURULUŞU.....	6
1.1. Vergi inzibatçılığı sisteminin xüsusiyyətləri.....	6
1.2. Avtomatlaşdırılmış vergi sistemi.....	17
Fəsil II. VERGİ TƏTBİQİNDƏ İNFORMASIYA	
TEXNOLOGİYALARI.....	27
2.1. Vergi orqanlarında həll olunan funksional vəzifələrin təsviri.....	27
2.2. Vergi orqanlarının AİS-in informasiya dəstəyinin xüsusiyyətləri.....	32
Fəsil III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİNDƏ	
VERİLƏNLƏRİN EMALINA AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İNFORMASIYA	
TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ.....	39
3.1. Vergi sistemində tətbiq edilmiş elektron xidmətlər.....	39
3.2. Vergi sistemində verilənlərin emalının avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyalarının tətbiqi zamanı yaranan problemlər.....	70
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	75

GİRİŞ

1980-ci illərin əvvəllərindən bugünə kimi dünya informasiya texnologiyaları sahəsində görünməmiş bir inkişaf tempi yaşayır və yaşamaqda davam edir. Bu texnoloji yeniliklərin hər biri fiskal sistemlərin idarə edilməsinə dərin təsir göstərir və eyni zamanda vergi islahatlarının həyata keçirilməsində də inqilab etdi.

Vergi sisteminin aparat və proqram təminatının dəqiq konfigurasiyasından daha çox təşkili və idarə olunması, ümumiyyətlə informasiya texnologiyalarının uğurunun əsas müəyyənləşdiricisidir. Bu cildə göstərilən bütün tədqiqat işlərində, informasiya texnologiyalarının tətbiqi özündə məqsəd yox, müasir bir vergi inzibatçılığının fəaliyyətini qurmaq və ya inkişaf etdirmək üçün bir vasitə olmuşdur.

Mikrokomputer texnologiyalarının və lokal şəbəkələrin inkişafı və dördüncü nəsil komputer proqram dillərinin geniş istifadəsi vergi şöbələrinə lazım olan komputer sistemlərinə nəzarəti ələ keçirməyə və onlardan inzibati prosesin tərkib hissəsi kimi istifadə etməyə imkan verdi. İnzibati texnologiyaların tətbiqi zamanı edilən dəyişiklik inzibati prosedurların da dəyişdirildiyinə gətirib çıxardığı üçün tez və ucuz edilə bilər. Vergi inzibatçılığı daxilində ekspertiza hazırlanandan sonra, xarici ekspertizaya etibar etməyi tələb etmədən, şöbənin normal fəaliyyətinin bir hissəsi kimi informasiya sistemlərində dəyişikliklər edilə bilər.

Vergilər Nazirliyi yaxın perspektivə dair informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində siyasətini əsaslı şəkildə strateji istiqamətlər üzrə aparmağı nəzərdə tutur.

Tarixən vergi administrasiyalarında İT sistemlərinin ən çox yayılmış istifadəsi, vergi idarələrində əsas vergi inzibatçılığı vəzifələrinin dayandığı və müvafiq məlumatların toplanması olmuşdur. Müasir İT sistemlərinin əsas vergi komponenti bu vəzifələrə dəstək verməyə davam edir. vergi rəhbərliyi ağır əl işlənməsindən uzaqlaşmaq və ehtiyatlarını uyğunlaşdırma, izləmə və tətbiq etməyə yönəltməkdir. Bu gün İT həm də vergi ödəyiciləri ilə çoxsaylı interaktiv və elektron kanallar açaraq könüllü uyğunlaşmanı asanlaşdırır. Elektron vergi sistemi adı verilən müasir İT

sistemlərinin bu komponenti elektron qeydiyyatı dəstək, sənədləşdirmə, ödəniş, məlumat yayma və digər funksiyaları əhatə edə bilər.

İnformasiya texnologiyaları siyasətində başqa əsas istiqamətlərdən biri təməli informasiya texnologiyalarına dayanan və bilik menecmentinə əsaslanan müasir vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi, onun şəffaflığının və yüksək səmərəliliyinin təmin edilməsidir. Düzgün idarəetmə qərarlarının vaxtında verilməsinin təmin olunması məqsədilə bilik menecmenti verilənlərin məlumatlara, məlumatların isə düzgün biliklərə çevrilməsi üçün ən müasir sahədir. Bilik menecmenti sistemi insanları, təşkilatçılıq mədəniyyətini, strukturu və texnologiyaları bir-birilə birləşdirən və bunun əsasında yüksək nəticələr əldə olunmasını təmin edən bir sistemdir. Belə sistem inkişaf etmiş ölkələrin mühüm dövlət təşkilatlarında, o cümlədən vergi administrasiyalarında son 10 il ərzində tətbiq olunur və artıq öz səmərəliliyini göstərmişdir.

Məhz dissertasiya işində də Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində verilənlərin emalının avtomatlaşdırılması üçün tətbiq olunan informasiya texnologiyalarından bəhs edilir.

Mövzunun aktuallığı. Bu mövzunun əsas mahiyyəti Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında informasiya texnologiyalarının əvəzolunmaz rolunu gözərdi etməmək və bunu dövlət strukturu orqanlarının işində tətbiqi reallaşdırmaqdan ibarətdir. Məhz bu orqanlardan biri də vergidir ki, eyni zamanda dövlət idarəçiliyində sosial tərəfdən ən aktual olan sahədir. Vergi sistemində işlərin perspektivli və keyfiyyətli şəkildə davam edilməsi üçün yeniliklərə açıqlığı və yeni texnologiyaları öz sistemlərinə tətbiqi reallaşdırmalıdır.

Tədqiqatın məqsədi. Respublikamızda ən çox verilən daxil olan Vergilər Nazirliyinin sistemidir. Demək olar ki hər bir vətəndaşımız vergi ödəyir və bu sistemdən istifadə edir. Bu tədqiqatın məqsədi də vergi sisteminə daxil olan hər bir verilənlərin informasiya texnologiyalarının vasitəsilə avtomatlaşdırılmış formada əks olunmasını reallaşdırmaqdır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektləri olaraq vergi sistemlərinin verilənləri əsas götürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Vergi sisteminə daxil olan informasiyaların şəffaf və sürətli şəkildə avtomatlaşdırılmasını, həmçinin, istifadəçilərin etibarlı informasiya ilə təmin olunmasını asanlaşdırır.

Dissertasiya işinin birinci fəslə- Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində vergi inzibatchılığı sisteminin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Respublikamızda vergi sistemində informasiya texnologiyaların tətbiqinin inkişafı üçün görülən tədbirlərdən danışılır. Eyni zamanda avtomatlaşdırılmış vergi sistemi nədir və nə üçündür kimi sualların cavabı öz əksini tapır.

İkinci fəsil – Vergi orqanlarının əldə etdiyi geniş məlumat toplusunun, yəni verilənlərin emalından, onların avtomatlaşdırılmasından və eyni zamanda avtomatlaşdırılmış informasiya dəstəsinin vergidəki xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

Üçüncü fəsil – Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində tətbiq edilən elektron xidmətlərdən, onların məqsədlərindən və həmin elektron xidmətlər nəticəsində əldə olunmuş nəticələrdən bəhs edilir.

Dissertasiya işi giriş hissəsindən, üç fəsildən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiya işin ümumi həcmi 78 səhifədən və 19 şəkildən ibarətdir.

Fəsil I. Vergi xidməti idarəetmə sisteminin quruluşu

1.1 Vergi inzibatçılığı sisteminin xüsusiyyətləri

İnformasiya texnologiyaları vergi sistemlərinin effektiv idarə edilməsində əsas yer tutur. Bir zamanlar İT-yə investisiya qoyuluşu administrasiyalar tərəfindən lüks olaraq görüldüsə, dünyada inkişaf edən iş təcrübələri indi bir ölkə daxilində bütün gəlir sisteminin idarə edilməsi ilə səmərəli, əhatəli, dəqiq və interaktiv bir qabiliyyət tələb edir.

İdarəetmə orqanları artan vergi ödəyiciləri və qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəbliyini idarə etmək üçün tələb olunan məlumatların artması ilə mübarizə apara bilməlidirlər. Onların fəaliyyətlərinin daha yaxşı şəffaflığına, daha yüksək səmərəliliyə və həm vergi ödəyicilərinin, həm də hökumətin ehtiyaclarına daha yüksək reaksiya tələb olunur.

Bu ehtiyacları sadəcə ənənəvi əl vasitələri ilə qarşılamaq mümkün deyil - bunlar yalnız İT-nin effektiv istifadəsi ilə təmin edilə bilər. İT qabiliyyətinə qoyulan investisiya indi idarələrin büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir və diqqətlə idarə edilməlidir.

Vergi administrasiyaları daxilində İT-nin istifadə dərəcəsi dünyada ciddi şəkildə dəyişir. Bu silsilə qeydlər, əməliyyatları üçün çox az və ya rəşional İT dəstəyi olan idarələrin ehtiyaclarına yönəldilmişdir; ya da ehtiyaclarına uyğun olmayan İT sistemləri olanlar.

Cəmiyyətdə İT bacarıqlarının və infrastruktur səviyyəsinin başa düşülməsi vergi inzibatçılığı sisteminin nə qədər mürəkkəb olmasını və İT strategiyasının seçilən vaxtı və ardıcılığını müəyyən etməyə kömək edəcəkdir. Dövlət qurumlarının işi avtomatlaşdırılmışdır? Onların sistemləri yenidirmi? Geniş miqyaslı və davamlı elektrik təchizatı varmı? İnternet və mobil telefonun əhatə dairəsi nə qədərdir? Texnologiyalardan istifadəni və istifadəni artırmaq üçün daha böyük müəssisələr və hökumət hansı planlara malikdir? kimi suallar əsas mahiyyət daşıyır.

Vergi islahatları prosesində informasiya texnologiyalarının oynadığı rol çox əsasdır. Vergi inzibatçılığına kömək etmək üçün komputerlərin və yazı proqramlarının

quraşdırılması vergi ödəyicilərinin uyğunluğunun artırılmasının vacib elementləri olan sağlam qiymətləndirmə və icra prosedurları ilə yanaşı siyasi iradəni əvəz edə bilməz. Bu əsas maddələr olmadıqda, kompüterləşmə asanlıqla texniki yardımı mənimsəmək üçün bir yol ola bilər və islahat üzərində heç bir fundamental irəliləyiş olmadığını kamuflyaj edə bilər. Vergi islahatları üçün zəruri siyasi, hüquqi və inzibati elementlər qoyulursa, müasir informasiya texnologiyaları islah edilmiş sistemin imkanlarını artırmaq üçün güclü vasitə ola bilər.

Hər bir halda vergi administrasiyasında mövcud olan məlumatların miqdarını və keyfiyyətini artırmaq üçün informasiya texnologiyasından istifadə edilmişdir. Bu funksiyanı həyata keçirənlər üçün mövcud məlumatların sürəti və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə yoxlama prosesinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır. Mövcud insan resurslarının yenidən təşkili hər bir ölkədə vergi sistemlərinin yenidən qurulmasında əsas amil olmuşdur. Məsələn Meksikalı maliyyə islahatçılarının üzləşdiyi xüsusi institusional məhdudiyyətlər səbəbindən, xüsusi xidmət şirkətlərini vergi və gömrük idarəsinin bir neçə aspektinə cəlb etmək vacibdir. Kanada, əlavə dəyər vergisini idarə etmək üçün yeni idarəetmə məlumat sisteminin inkişafında xüsusi podratçılardan geniş istifadə etmişdir. İspaniya kompüter aparatına və proqram təminatına çox pul xərcləsə də, yenə də toplanan gəlir vahidinə görə idarəetmə xərcləri baxımından ən az inzibati xərc sistemlərindən birini tutur və ya hər 1000 vergi ödəyicisinə işçi sayı ilə ölçülür.

Bu üç ölkənin istifadə etdiyi texnologiya, sistemlərin qurulduğu və tətbiq olunduğu zamanın əksidir. İspaniya 1980-ci illərin əvvəllərində müasir informasiya texnologiyaları tətbiq etməyə başladı, buna görə də əsas kompüterlərə və bu kompüterlərlə əlaqəli terminallara daha çox güvənir. Meksika və Kanadada sistemlər təxminən on il sonra inkişaf etdirildi və yerli şəbəkələrə, mikrokomputer texnologiyalarına daha çox güvəndi. Mərkəzi dayaq kompüterləri əsasən məlumatların saxlanması və məlumatların təhlili üçün istifadə olunur.

ABŞ, Kanada və Yeni Zelandiyada baş verən yenilikləri izah edən sənədlərin hamısı vergi rəhbərliyi ilə əlaqə və təmaslarda vergi ödəyicilərinə uyğunluq yükünü azaltmağı önəmli göstərir. Vergi ödəyicilərindən kömək, elektron sənədləşmə və pul köçürmələrinə qədər geniş xidmət proqramları vasitəsilə könüllü uyğunluq artır. Xidmətin keyfiyyətində ümumi artım, ayrı-ayrı məmurların vergi ödəyiciləri ilə əməliyyatları tez və səhv etmədən başa çatdırmasına imkan yaratmaq üçün təşkilatların strukturunu dəyişdirməklə nəzərdə tutulur.

Müvafiq məlumatların səlahiyyətli personal tərəfindən elektron şəkildə əldə edilməsi və əldə edilməsi həm vaxta qənaət edəcək, həm də xidmətin keyfiyyətini artıracaqdır. Vergitutma üçün müasir bir idarəetmə ilə aşağıdakıları özünə birləşdirməlidir:

- vergilərin icrasına kömək etmək üçün istifadə olunan üçüncü tərəf məlumatlarını təmin edən özəl informasiya sistemləri;
- gəlir sistemi tərəfindən idarə olunan digər ictimai proqramların informasiya sistemləri;
- və ya digər əlaqəli vergi sistemlərinin administrasiyaları.

Həm Kanada, həm də Birləşmiş Ştatlar vergi bəyannamələrini yoxlamaq üçün maliyyə qurumlarından və biznes təşkilatlarından gizli saxlanılan hesabatlardan və informasiyalardan istifadə edir. Gələcək bu informasiyaların kağız hesabatları vasitəsilə deyil, elektron şəkildə sistemə daxil olacağını görəcəkdir.

Xüsusilə Kanada vergi inzibatchılığından geniş sosial və iqtisadi proqramları idarə etmək üçün istifadə etmişdir. Bunlara qocalıq təhlükəsizliyi, işsizlik sığortası, uşaq vergi güzəştləri və əyalət hökumətləri üçün 50-dən çox güzəşt, kredit və əlavə ödəniş daxildir. Bu xidmətləri xalqa yüksək effektivlik səviyyəsində təqdim etdi, lakin bu qeydi saxlamaq və xərcləri azaltmaq üçün vergi inzibatchılığının demək olar ki, hər sahəsində texnoloji yeniliklər tətbiq etmək məcburiyyətində qaldı.

Kanadalıların gəlir vergisi bəyannaməsi haqqında məlumatların 60 faizindən çoxu gəlir və vergilərdən başqa proqramlar ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, vergi ödəyicisinin məlumat xidmətləri təkcə gəlir vergisinin idarə edilməsi üçün tələb oluna biləcəyindən daha əhatəli olmalı idi. Nəticə etibarilə, bölmənin ünsiyyətinə kömək

etmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının xüsusi tətbiqetmələri tətbiq olunur. Vergidə informasiyadan telefon xidmətləri, elektron məktublar yaratmaq sistemləri, açıq sorğular məlumat bankı və ekspert sistemləri, işçilərə sorğuların dəqiq və tez həll edilməsində kömək etmək üçün istifadə olunur.

Vergi siyasətindəki böyük bir islahatdan sonra Yeni Zelandiya 1980-ci illərin sonlarında vergi inzibatçılığını modernləşdirmək üçün bir plan hazırladı. Bu proqram hərtərəfli və müasir informasiya texnologiyalarından geniş istifadə etmişdir. Vergi sisteminin müxtəlif funksiyaları qeydiyyatla alınmaqdan, geri qaytarılma nəsilərinin işlənilib hazırlanması, üçüncü tərəflərin məlumatlarının uyğunlaşdırılması, audit seçimi, borcların idarə edilməsi və gəlirlərin proqnozlaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Sistem ilk dəfə gəlir vergisi sisteminin idarə edilməsi üçün hazırlanmış olsa da, mal və xidmətlərə vergi, faiz və dividendlərə tutulan vergi kimi digər vergi sistemləri də bu hərtərəfli avtomatlaşdırılmış məlumat sisteminə inteqrasiya olunur.

Sistem beş ildən çoxdur tətbiq olunur və işlədilir və həm yaxşı xidmət, həm də xərclərin azaldılması baxımından gəlir əldə edir. Yeni Zelandiya nisbətən kiçik bir ölkə olmasına baxmayaraq, sistem hökumətə hər il təxminən 50 milyon dollar qənaət etdi və daha da sürətli pul köçürmələri bankından əldə edilən faiz nəticəsində yaranan 25 milyon dollar qənaət etdi. Heyət təxminən 24 faiz azaldılmışdır, xidmət də çox yaxşılaşdırılmışdır.

Beləliklə bir çox ölkələrdə vergi inzibatçılığında tətbiq edilmiş informasiya texnologiyaları vasitəsilə əldə etdiyi qazancları gördükdən sonrada Azərbaycanda da vergi inzibatçılığında informasiya texnologiyalarına dəyər daha da artdı.

Vergi idarələri bu gün çoxsaylı mənbələrdən gələn strukturlaşdırılmış və strukturlaşdırılmamış verilənlərin axını ilə su altında qalırlar. Bu, əsasən artımla əlaqədardır:

- Qlobal şəffaflıq təşəbbüsləri (məsələn, vergi administrasiyaları arasında ölkə-ölkə hesabatlarının mübadiləsi)

- Kütləvi informasiya vasitələrindən, internetdən və üçüncü mənbələrdən vergi məlumatları (məsələn, banklar, ticarət otaqları və birja komitələri)
- Rəqəmsal kanal və yeni iş modelləri (məs. Mobil platformalar, mesajlaşma tətbiqləri, IoT, sosial media və bitkoinlər).

Verilənlərin axınının qarşısını almaq üçün getdikcə daha çox vergi administrasiyası Big Data imkanlarını modernləşdirməyə çalışır. Bura sosial xidmətlər və digər banklar kimi özəl qurumların məlumat mənbələrini birləşdirməsi daxildir.

Vergi idarələrinin bu verilənlərlə nə etmələri daha vacibdir. Bir çoxu bunun fərqinə varmaq üçün mübarizə aparır. Bundan əlavə, vergi ödəyicilərinin hüquqlarına və məxfiliyinə riayət edilməsi və qorunması ilə bağlı real problemlərlə üzləşirlər.

Təhlükəsiz məlumatların optimallaşdırılması vergi ödəyiciləri, vergi inzibatçıları və ölkə üçün çox böyük bir dəyişiklik etmək potensialına malikdir. Effektiv verilənlərin idarə edilməsi vergi administrasiyalarına daha az resurslarla düzgün, ədalətli və sürətli qərar qəbul etmək imkanı verir. Bu da onlara uyğunluq proseslərini sürətlə idarə etmək, vergi ödəyicilərinin xidmətlərini yaxşılaşdırmaq, vergi səhvlərinin / saxtakarlıqların qarşısını almaq və makroiqtisadi meyllərin və siyasət dəyişikliklərinin təsirini görmək üçün proqnozlaşdırıcı modelləşdirmədən istifadə etməyi məsləhət görür. Vergi idarələri bu çağırışa əsasən iki yolla cavab verə bilirlər:

- Aydın bir strategiya, lazımi infrastruktur, səlahiyyətli heyət və davamlı fəaliyyət ölçməsinə təklif edən əməliyyat mükəmməlliyi.
- Texnologiyanın istifadəsi ilə müvafiq verilənlərin idarə edilməsi və təsirli fikirlərin əsasını qoyan texniki çevrilmə.

➤ **Gələcək üçün aydın bir görmə və məlumat strategiyası tərtib etmək**

Ətraflı məlumat strategiyası vergi administrasiyalarına əsas məqsədlərini dəqiq müəyyənləşdirməyə, bu hədəflərlə əlaqəli əsas fəaliyyət göstəricilərini inkişaf etdirməyə və təşəbbüsləri prioritetləşdirməyə kömək edir. Bu qədər aydın bir görünüşə sahib olmaq, ölkələrinin sosial-iqtisadi məqsədlərinə xeyir verən qərarlar qəbul etmək imkanı verir. Ayrıca, dərin analitiklər üçün düzgün texnologiyalara investisiya

qoymağa kömək edir və yeni təşkilat modellərini istifadə etmək və yeni bacarıqlar əldə etmək barədə açıq fikirdə olmaq üçün IT şöbələri və müəssisə bölmələrində mənfi dəyişiklik edənlərə zəmin yaradır.

Uğurlu məlumatlara əsaslanan strategiya ardıcıl olaraq diqqəti yönəldən davamlı və dinamik bir prosesdir:

- Vergi rəhbərliyinin əldə etmək istədiyi mənzərə
- Dəyişmənin uğurla həyata keçirilməsi üçün ayrılmış vəsait
- Uğurun ölçüsü
- Dəyişən vəziyyətlərə dinamik uyğunlaşmaq üçün idarəetmə (yeni yeni bir tənzimləmə)
- Məxfilik və təhlükəsizliyin təmin edilməsi və qorunması

Belə bir strategiya vergi administrasiyalarına verilənlərin toplanması, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi, saxlanma, verilənlər bazasının qurulması, yeni məlumat mənbələrinin (daxili və ya xarici) (strukturlaşdırılmış və ya strukturlaşdırılmamış) aktiv axtarışları və inteqrasiyası və vergi ödəyicilərinin üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməsi, davranış və riskləri özündə birləşdirir.

Vergi ağıllı bir strategiyanı təsirli şəkildə inkişaf etdirən və tətbiq edən vergi idarələri, səmərəliliyi və effektivliyini:

- Vergi ödəyicilərinin məmnuniyyətinin və könüllü uyğunluğunun artırılması;
- İdarəçilərə vergi ödəyicilərini daha yaxşı başa düşmələrinə kömək etmək;
- Risk aşkarlanması və yoxlamaları maksimum dərəcədə artırmaq;
- Vergi boşluğunu bağlamaq üçün makro sosial-iqtisadi proqnozlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi məqsədilə yerinə yetirməlidir.

Əksər ölkələrin vergi agentlikləri hal hazırda hesabat, işgüzar kəşfiyyat və tablo panelləri, habelə təsviri və ya diaqnostik məqsədlər üçün əsas analitiklər tətbiq etmişdir. Bu mənbələr, Bu vergi boşluğu niyə meydana gəldi? kimi suallara cavab verməyə kömək edir. Ancaq rəqəmsal çevrilmə vasitələrindən gələn əsas fikirləri təmin edə bilmirlər:

- Ehtimal olunan gələcək nəticələr və ya ehtiyat baxım cədvəli haqqında məlumat verən proqnozlaşdırıcı analitik;
- Gözlənilən nəticələri hesablayan və vergi tənzimləməsini dəyişdirmək kimi qərarlar üçün ən yaxşı fəaliyyət kursunu tövsiyə edən reseptual analitika. Anlayışın bu forması tez-tez süni intellektin və genişlənmənin istifadəsini əhatə edir-analitika və optimallaşdırma (məsələn, geniş yayılmış, avtomatlaşdırma) vasitəsilə.

Vergi orqanları üçün lazımi məlumat bacarıqları verilənlərin toplanması və yoxlanılması, təhlili, çıxarılması, məhkəmə-audit, risklərin idarə edilməsi və vergi texnologiyaları bacarıqlarının məlumatlı qərarlar qəbul etmək üçün az olmasıdır.

Vergi idarələri vergi ödəyiciləri ilə gündəlik iş əməliyyatlarında vergi uyğunluğunu avtomatlaşdırmaq və tətbiq etmək üçün əməliyyatları texnologiya ilə çevirdikləri üçün vergi ödəyicilərini yoxlamalar üçün profiləşdirmək və müvafiq mənbələri səmərəli şəkildə bölüşdürmək üçün strateji risk idarəetmə bacarıqlarına sahib olmalıdırlar.

➤ **Texniki çevirmə**

Bütün vergi administrasiyaları vergi ödəyicilərindən toplanmış verilənlərin dəyərini optimallaşdırmaq üçün ümumi problemlərlə üzləşsələr də, çeviklik və fərqli auditoriyaların - vergi nəzarəti analitiklərinin, risk menecerlərinin, planlaşdırma analitiklərinin, siyasətçilərin, vergi ödəyicilərinin və məlumat mütəxəssislərinin - ümumi çətinliklərlə qarşılaşırlar. Texnologiyadan istifadə məlumat toplamağı saxlama prosesindən dərin anlayışa çevirərək bu çətinlikləri dəf edə bilər.

Məlumat kəməri: Su, şəhər borularından evinizə axdığı kimi, vergi idarəsinin infrastrukturunun boru kəməri vasitəsilə də məlumatlar axır. Bu məlumat boru kəmərinə təşkil edən beş əsas mərhələ var:

Məlumat ötürmə. Bulud platformaları özünəməxsus elastiklik və genişlənmə qabiliyyəti ilə vergi administrasiyalarına çoxsaylı qəbul kanalları üzərində müxtəlif formatlarda yüksək həcmdə məlumat toplamağa imkan verir. Bu kolleksiya iki formada, buludda vergi ödəyicilərinin qəbulu xidmətləri və ya yerli həllərdən qidalanan məlumatlar (yüksək həssas məlumatlar üçün) vasitəsilə gəlir.

Verilənlərin emalı. Email alətləri səmərəli xərcə məlumatın sürətli integrasiyasını təmin edir. Məsələn, kommersiya əməliyyatları nəticəsində əldə edilən məlumatlar, adətən XML və ya JSON formatında sənədlər vasitəsilə ələ keçirilir, əvvəlcədən doldurulmuş vergi formasında könüllü uyğunlaşma əməliyyat prosesləri ilə birləşdirilə bilər.

Bulud saxlama. Verilənləri tez bir zamanda istifadəsi üçün vergi idarələri məlumatları döğmə vəziyyətində saxlayır. Bu, bir bulud daxilində, cədvəlli formatdakı məlumatların cədvəllərdə, sənəd tipli məlumatlarda və ya sənəd tipli məlumat bazalarında və güclü relyativ məlumat bazalarında struktur məlumatlarında saxlanıla biləcəyi deməkdir.

Məlumat göl platformaları bulud saxlamağın bir alt hissəsidir - hər cür trilyonlarla faylları asanlıqla saxlaya bilən, toplu, axın və interaktiv analitiklər ilə işləməyi daha sürətli edir. Buraya inkişaf etdiricilərə, məlumat alimlərinə və analitiklərə istənilən ölçüdə, forma və sürətlə məlumatları asanlıqla saxlamağa kömək etmək üçün lazım olan bütün imkanlar daxildir. Bundan əlavə, insanlar platformalarda və dillərdə hər cür email və analitik işləri edə bilərlər.

Analitik texnologiyalar. Bu həllər auditorlara, planlaşdırma analitiklərinə, risk menecerlərinə və s. aiddir. İşin müxtəlif istiqamətlərinin məlumatlarını modelləşdirmək üçün Business Intelligence (BI) özünə xidmət mənbələrindən istifadə etməyə imkan verir. Xüsusi məlumat bazaları email mərhələlərində və ya məlumat göl platformasında yerli məlumatlardan istifadə etməklə yaradılır.

- İnkişaf etmiş analitik imkanlar. Bu bulud alətləri ən çox dəyəri təklif edir, vergi inzibatçılığına maliyyə zəkası ilə vergidən yayınma hallarını azaldır. Maliyyə analitikləri və ya risk menecerləri onlardan proqnoz təhlili üçün müasir vasitələrə daxil olmaq və ya məlumat elmi imkanlarını təmin etmək üçün istifadə edə bilərlər. Bunlar, digərləri ilə yanaşı, anomal əməliyyatların aşkarlanması, alış satışının kommersiya şəbəkələrinin təhlili və yanlış qaytarılma proseslərini də həyata keçirə bilər.

- Axın analitikası. Vergi ödəyicisinə bildiriş və ya profilaktik vergi yoxlaması kimi müəyyən bir iş qaydasının, əvvəlcədən təyin edilmiş hadisə və ya fəaliyyətin

tanınmasına təkan verən məlumatları aşkar edən real vaxt yoxlaması üçün mükəmməl bir uyğunluq təşkil edir.

Görmə texnologiyaları. PowerBI kimi bu mənbələr qrafika və qrafiklərlə asan və səmərəli şəkildə məlumat təqdim edir. Məlumat modellərinizi tənzimləmək və iqtisadi və ya sektor məlumatları kimi digər mənbələrdən məlumat əlavə etmək üçün PowerBI-nin modelləşdirmə imkanlarından istifadə edə bilərsiniz. Ayrıca dinamik olaraq hesabat və fikirləri istehlak edə bilərsiniz və ya digər istifadəçilər tərəfindən istehlak üçün öz baxışlarınızı yarada bilərsiniz.

Bir hibrid bulud yanaşması, yerli və buluddan məlumatlar istifadə edərək mövcud aktivlərinizi optimallaşdırmaq üçün ən yaxşı yol təqdim edir. Hibrid inteqrasiya həlləri tətbiqetmələr, məlumatlar və prosesləri bir tətbiq proqramlaşdırma interfeysi (API-Application programming interface) quraraq aktiv və əlaqəli müəssisə yaratmaqla asanlıqla birləşdirməyə imkan verir. Bu, API'ləri xarici və daxili istehlakçılara yayımlamağa və maraqlı tərəflərə asanlıqla tətbiq olunmağa imkan verən müstəsna sürət və çeviklik təmin edir. Bu da maşın öyrənməsi, elmi xidmətlər və məlumat gölünün analitikası kimi xidmətlər vasitəsilə təsirli bir zəka üçün bir zəmin yaradır.

➤ **Texniki çevrilmə ilə əlaqəli sahələr**

Məlumatların ağıllı vergi inzibatçılığı olması bu məqsədə çatmaq üçün bir baxış və strategiya ilə başlayır. İndi məlumatları təsirli anlayışlara çevirməyə imkan verən inteqrasiya edilmiş bir platformadan qurulmuş üç ümumi ssenariyə baxaq:

- Rəqəmsal dünyada vergi ödəyicisinin gözləntiləri
- Optimallaşdırılmış risk aşkarlanması və ağıllı audit
- Vergi boşluqlarını bağlamaq üçün təkmilləşdirilmiş makro sosial-iqtisadi proqnozlaşdırma

Rəqəmsal dünyada vergi ödəyicisinin gözləntiləri

Məlumat strategiyası, banklar, kommunal xidmətlər, müəssisələr, digər dövlət qurumları kimi müxtəlif mənbələrdən və ya cihazlardan (məsələn, kassa aparatları, qaz nasosları və ya IoT cihazları) asılı olmayaraq məlumat toplamaqla vergi ödəyicilərinin

və ya müəssisələrin verdiyi məlumatlardan asılılığı azalda bilər. Belə bir dolğun vahid vergi ödəyicisi görünüşü yaratmaq üçün vergi administrasiyalarından aşağıdakıların olması tələb olunur:

- Məlumat platforması. Minimum xərcə infrastrukturun elastikliyinə təmin etmək üçün vergi administrasiyasının fəaliyyətinin təməl daşı olmalıdır. Məlumat toplamağı və real anlayışları təmin etmək üçün bulud kimi müasir alətləri daxil etməlidir. Ölçülük vergi hadisələrinin (məsələn, vergi bəyannamələri, ƏDV bəyannamələri) və vergi administrasiyaları tərəfindən toplanmış artan məlumatlar üçün tələb olunan proses və saxlama qabiliyyəti üçün vacibdir.

- Məlumatların standartlaşdırılması və optimallaşdırılması. Məlumatlı vergi administrasiyası yalnız toplu rejimində deyil, real vaxt rejimində digər maraqlı tərəflərlə məlumat mübadiləsi aparır. API idarəetmə, bir açar həlli olaraq, hər yerdə yerləşdirilən mövcud arxa xidmətlər üçün etibarlı, ardıcıl və müasir API qapılarını sürətli bir şəkildə yaratmağa imkan verir. Həm də sui-istifadə və həddindən artıq istifadədən qoruyur.

- Müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi (CRM) platforması. CRM həlləri vergi ödəyiciləri ilə əlaqələrini uçotdan etibarən idarə etməyə kömək edir, vergi administrasiyaları kontekstli məlumatları tətbiq etməklə bütün vətəndaşların əlaqə nöqtələrində fərdi təcrübə yaratmağa kömək edir. Bu, vətəndaşların tam mənzərəsinə və fərdiləşməni miqyasda çatdırmağa biləcək təsirli fikirləri ortaya çıxarmağa səbəb olur.

- Söhbət platforması və BOT-lar. Bu öyrənmə qabiliyyətləri, kontekstli dialoqa imkan verən sürtünməyən insan kimi söhbətlər təmin edir. Nəticələrə, Skype, Messenger və ya digər söhbət tətbiqləri kimi bir çox təcrübə arasında bot çərçivəsində həyata keçirilə bilən və vergi ödəyicisinə onlayn formaları doldurmaqda və prosesləri avtomatlaşdırmaqda kömək edə biləcək bir vergi ödəyicisi ilə qarşılaşan virtual agent daxildir.

- Şəxsi təcrübə. Xüsusi təcrübə, hər bir kanalda ardıcılıqla və nöqtədə ünsiyyət göstərməklə hər vergi ödəyicisinə dəyəri artırır. Bunun üçün asanlıqla əldə edilə bilən

və ağıllı şəkildə tamamlanacaq hər bir vergi ödəyicisinin və maraqlı tərəfin 360 ° görünüşü tələb olunur.

Yuxarıda göstərilən platformalara tətbiq olunan avtomatlaşdırma, təkcə daha yaxşı qarşılıqlı əlaqə yaratmayacaq, həm də ehtiyacları qabaqlayan və siyasət və təşəbbüsləri optimallaşdıran maraqlı tərəflərin fikirlərini təmin edəcəkdir.

Optimallaşdırılmış risk aşkarlanması və ağıllı audit

Bir çox vergi administrasiyaları mövcud analitik alətləri daxil olmaqla mövcud olan yeni texnologiyalar fonunda uyğunluq strategiyalarını risk əsaslı yoxlama istiqamətində dəyişdilər. Çox miqdarda vergi ödəyicisi məlumatlarını emal etmək, xüsusilə böyük vergi ödəyicilərində kooperativ uyğunluq strategiyalarına daha çox diqqət ayırmağa imkan verdi. Belə bir modelə görə vergi idarələri vergi ödəyicisinin risk profilinə əsaslanaraq yoxlama strategiyalarını təyin edirlər. Risk profilini təyin etmək üçün vergi nəzarəti çərçivəsinin keyfiyyətini, vergi bəyannaməsindəki bütün məlumatların düzgün və dolğun olduğuna və vergilərin vaxtında ödənilməsinə zəmanət verən daxili qiymətləndirmə sistemini qiymətləndirməlidirlər.

Vergi ödəyicisinin fəaliyyətinin ölçülməsi üçün lazım olan məlumatlar mövcud vergi ödəyicilərinin məlumatlarından (məsələn, korporativ hesabat, vergi strategiyası və siyasət sənədləri, vergi bəyannamələrinin məlumatları və s.) ibarətdir. Məlumatların təhlilinə əsasən, yüksək riskli vergi ödəyiciləri daha yaxından araşdırma və hərtərəfli yoxlamalar tələb edir, orta və ya aşağı riskli vergi ödəyiciləri daha az müdaxilə tələb edəcəklər.

Proqnozlaşdırıcı analitik və AI vergi boşluqlarını, saxtakarlıq ssenarilərini və səhv vergi davranışlarını aşkar edərək bu sahədə kömək edə bilər. Bunun bəzi nümunələri:

- Əmək haqqı sənədlərini üçüncü tərəfə ötürdükdən bəri az vergi ödəyən şirkətlər
- Çirkli pulların yuyulma riskini təmsil edən vergi ödəyiciləri
- Qanunla vergi tutulmalı olan hərəkətlərinə və ya fəaliyyətlərinə görə ƏDV ödəməyən vergi ödəyiciləri

- Göndərənlər və alıcılar arasında iqtisadi əməliyyatları simulyasiya etmək üçün yaradılmış ticarət şəbəkələri
- Vergi ödəyicisinin aylıq və ya illik vergi öhdəliklərinə uyğunluğu və ya vergidən yayınma üçün potensial risklər.

Beləliklə vergi sistemində verilənlərin və məlumatların düzgün strategiya əsasında emalı nəticəsində vergi sistemində avtomatlaşdırılma daha asan şəkildə reallaşa bilər.

1.2 Avtomatlaşdırılmış vergi sistemi

Vergi orqanlarının yeni alətlər və məlumatların işlənməsi metodları, yeni informasiya texnologiyalarının istifadəsi əsasında təşkilati idarəetmə formasıdır. AIS (Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Sistemi) vergidə vəzifələrin çeşidini genişləndirməyə, qərarların analitikliyini, əsaslılığını və vaxtında artırılmasını, mürəkkəbliyi azaltmağı və iqtisadi və riyazi metodları, kompüter texnologiyaları və rabitə, informasiya axınlarını asanlaşdırmaqla vergi orqanlarında idarəetmənin səmərəliliyini artırmağa imkan verir. Avtomatlaşdırılmış məlumat sisteminin fəaliyyətinin məqsədləri aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər:

- 1)Vergi sisteminin səmərəliliyi və qərarların keyfiyyətinin artırılması vasitəsilə səmərəliliyin artırılması.
- 2)Vergi müfəttişlərinin əməliyyat səmərəliliyinin artırılması və əmək məhsuldarlığının artırılması.
- 3)Bütün səviyyələrdə vergi müfəttişliklərinə vergi qanunvericiliyi ilə bağlı tam və vaxtında məlumat vermək.
- 4)Vergi ödəyicilərinin uçot məlumatlarının etibarlılığının və vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasının monitorinqinin səmərəliliyinin artırılması.
- 5)Mühasibat uçotunun keyfiyyəti və səmərəliliyinin artırılması.
- 6)Büdcəyə vergi və digər ödənişlərin daxil olması barədə məlumatların əldə edilməsi.
- 7)Vergi məbləğlərinin daxilolma dinamikasının təhlili və bu dinamikanın proqnozlaşdırılması imkanı.

8) Vergi daxilolmaları və vergi qanunlarına əməl edilməsi barədə müxtəlif səviyyəli idarələrə məlumat vermək.

9) Sənədləşmə işində azalma.

Ölkə iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində vergi sisteminin uğuru AIS-in fəaliyyətinin effektivliyindən çox asılıdır. Avtomatlaşdırılmış məlumat sistemləri müvafiq informasiya texnologiyasını tətbiq edir. Vergi sistemində avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyası informasiya mənbəyindən istifadə proseslərinin mürəkkəbliyini azaltmaq, habelə onların etibarlılığını və artırılmasını təmin etmək məqsədi ilə məlumatların toplanmasını, işlənməsini, saxlanılmasını, yayılmasını və ekranlaşdırılmasını təmin edən texnoloji zəncirdə birləşdirilmiş metodlar, informasiya prosesləri və proqram və texniki vasitələrin məcmusudur. İnformasiya qaynaqlarını formalaşdırılmış fikir və biliklər, müxtəlif məlumatlar, onların toplanması, saxlanması və məlumat mənbəyi və istehlakçıları arasında mübadilə üsulları və vasitələri təşkil edir.

Vergi orqanlarının üzləşdiyi problemlərin həlli əsasən kağız sənədlərdə təqdim olunan böyük həcmli məlumatların istifadəsi və təhlili ilə bağlıdır. Hesabat dövrləri ərzində iri ərazilər və şəhərlərin ərazi müfəttişliklərində sənəd axını gündəlik on minlərlə sənədə çata bilər. Kompüter sənədlərinin istifadəsinə əsaslanan müasir qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edilmədən bu sənədin çoxşaxəli, kompleks işlənməsi qeyri-mümkündür.

Avtomatlaşdırılmış məlumat sistemləri müvafiq informasiya texnologiyasını tətbiq edir. Vergi sistemində avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyası (AİT), məlumat mənbəyindən istifadə proseslərinin mürəkkəbliyini azaltmaq, habelə artırmaq məqsədi ilə məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanması, paylanması və nümayişini təmin edən texnoloji zəncirdə birləşdirilmiş metodlar, informasiya prosesləri və aparat və proqram təminatlarının alətləridir.

Vergi xidmətinin prioritet istiqamətlərindən biri vergi orqanlarının məlumatlandırılması, informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi, vergi

orqanlarının strukturunun fəaliyyətini səmərəli şəkildə dəstəkləyən informasiya sistemlərinin yaradılması planlaşdırılmasıdır.

AİS-də vergi xidmətinin strukturu, eyni zamanda vergi orqanlarının özləri də çox səviyyəlidir. Ölkənin vergi xidməti sistemi çox sayda elementdən ibarətdir. Bütün sistem və onun elementlərinin hər biri geniş daxili və xarici əlaqələrə malikdir. Sistemin normal işləməsi üçün həm fərdi elementlər (yoxlamalar), həm də sistem bütövlükdə idarə olunur. Vergi sistemində idarəetmə prosesi informasiya prosesidir. Hər hansı bir iqtisadi sistem kimi, vergi xidmətinin AİS-i standart bir quruluşa malikdir və funksional və dəstəkləyici hissələrdən və DSS-dən (Decision Support Systems-Qərar Dəstək Sistemləri) ibarətdir.

DSS vergi orqanlarının rəhbərliyi üçün məlumat sistemidir və real vaxt rejimində idarəçilərin analitik və proqnoz işləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Funksional hissə mövzu sahəsi kimi AİS-in məzmun istiqamətini əks etdirir. Vergi orqanları tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalardan asılı olaraq, funksional hissədə AİS-də verginin hər bir səviyyəsi üçün tərkibi fərqli olan alt sistemlər ayrılmışdır. Funksional alt sistemlər idarəetmə funksiyasının təmin etməli olduğu müəyyən məqsədə çatmaqla müəyyən bir iqtisadi məzmunla xarakterizə olunan vəzifələrdən ibarətdir. Tapşırıqlar kompleksində müxtəlif ilkin sənədlər istifadə olunur və bir-birinə bağlı hesablama alqoritmləri əsasında bir sıra çıxış sənədləri tərtib edilir. Hesablama alqoritmləri metodik materiallar, normativ sənədlər və təlimatlara əsaslanır. Hər kompleksə ayrıca tapşırıqlar daxildir. Vəzifə, ümumi mənbə məlumatları əsasında alınan məntiqi bir-biri ilə əlaqəli çıxış sənədləri ilə xarakterizə olunur. Dəstəkləyici hissəyə hər hansı bir təşkilati tipli avtomatlaşdırılmış məlumat sistemi üçün xarakterik olan informasiya, texniki, proqram təminatı və digər proqram təminatı daxildir.

İnformasiya dəstəyinə bütün göstəricilər, sənədlər, təsnifləşdiricilər, kodlar, vergi orqanları sistemində tətbiqi üsulları, habelə funksional problemlərin avtomatlaşdırılmasında istifadə olunan məlumatların kompüter əsaslı məlumat silsiləsi daxildir.

Texniki dəstək, məlumat vermə orqanlarının daxilində və digər iqtisadi obyekt və sistemlərlə qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif iş qabiliyyətli və sürətdə olan kompüterlər, habelə müxtəlif iş stansiyaları arasında məlumat ötürülməsini təmin edən vasitələr olan məlumatların işlənməsinin texniki vasitələrinin məcmusudur.

Proqram, vergi orqanları tərəfindən həll edilən müxtəlif vəzifələri yerinə yetirmək üçün lazım olan ümumi və tətbiq olunan bir xarakterli müxtəlif proqram vasitələrinin məcmusudur.

Avtomatlaşdırılmış vergi məlumat sistemi böyük sistemlər sinfinə aiddir. Hər hansı bir oxşar sistemə gəldikdə, ona bir sıra tələblər təqdim olunur:

- ✓ sistem yaratmaq məqsədlərinə nail olmaq;
- ✓ müəyyən bir sistemin bütün elementlərinin həm çərçivəsində, həm də digər sistemlərlə uyğunluğu;
- ✓ ardıcılıq;
- ✓ parçalanma və s.

Bu tələblər sistem elementlərinin modernləşdirilməsi, dəyişkən şərtlərə uyğunlaşdırılması, məlumatın operativliyi və etibarlılığı, ilkin məlumatların tək daxil edilməsi və çıxış məlumatlarının çoxfunksiyalı, çoxşaxəli istifadəsi, verilənlər bazasında saxlanılan məlumatların aktuallığını nəzərdə tutur. Minimum əl əməyi ilə AİS, eyni və fərqli səviyyələrdə olan digər sistemlər arasında nəzarət obyektinin vəziyyəti, nəzarət hərəkətlərinin inkişafı, sistem içərisində məlumat mübadiləsi, məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlilini təmin etməlidir. AİS, idarəetmə alqoritmlərinin həyata keçirilməsini, sistemlər arasında əlaqəni, ilkin məlumatların daxil olma rahatlığını, müxtəlif emal nəticələrinin verilməsini, istismarın sadəliyi və hazırlığını, bütün texniki modulların həm proqram, həm də informasiya aspektlərində uyğunluğunu təmin edən belə bir komplekslə təchiz olunmalıdır. Vacib bir tələb, müxtəlif növ mövcud əməliyyat sistemlərinə əsaslanan bir sistemin, məlumatların emalı və funksional problemlərin həllinə yönəlmiş tətbiqi proqram paketləri, istifadəçinin problemi həll etməsi və ya təmin etməsi üçün lazım olan məlumatların

toplanmasını, saxlanmasını və çatdırılmasını təmin edən verilənlər bazası idarəetmə sistemləri onun məlumat istəyi, sistemlər arasında məlumat mübadiləsi üçün proqram paketləri və s. olmalıdır. Məlumat aspektində sistem əsas funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər dolğun məlumat verməli, rəşional kodlaşdırma sistemlərinə sahib olmalıdır, ümumi məlumat təsnifatçılarından istifadə etməlidir, DBMS tərəfindən idarə olunan yaxşı təşkil olunmuş məlumat sənədləri və verilənlər bazalarına sahib olmalıdır, istifadəçilərin qəbul edə biləcəyi formada çıxış məlumatları yaratmalıdır və s.

Belə bir sistemin yaradılması bir sıra problemlərin həllini nəzərdə tutur. Bu, hər şeydən əvvəl, telekommunikasiya şəbəkələri tərəfindən vergi xidmətlərinin məlumatlandırma birliyidir və onların hər birinin informasiya mənbələrinə çıxış təmin edir; məlumat bazasının yaradılması, yaradılması və saxlanması; vergi orqanlarını inkişaf etmiş xarici cihazlarla kompüter kompleksləri ilə təchiz etmək; sistemin funksional vəzifələrinin həllini təmin edən proqram vasitələrinin inkişafı.

AİS verginin yaradılması proqram sistemlərinin həyat dövrü konsepsiyasına əsaslanır. Birinci mərhələdə mövzu sahəsinin təhlili və problemin və ya tapşırıqların kompleksinin hazırlanması aparılır. Problem ifadəsi, funksiyaları avtomatlaşdırılmasına məruz qalan vergi xidməti mütəxəssislərinin birbaşa iştirakı ilə həyata keçirilir. Bu mərhələnin mahiyyəti vergi orqanının təşkilati və funksional quruluşunu araşdırmaq və məlumat analizi metodlarının, əməliyyatların araşdırılması və mürəkkəb sistemlərin nəzəriyyəsinin tətbiq olunduğu texniki şərtləri inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Texniki şərtlərə əsasən avtomatlaşdırılmış bir sistem üçün texniki dizayn hazırlanır. Bu mərhələnin məqsədi vergi sisteminin informasiya-məntiqi modellərini yaratmaqdır. Texniki layihə yaratmağın ən vacib hissəsi layihənin həyata keçirilməsi üçün proqram və metodların seçilməsidir. Seçim meyarlarına aşağıdakılar daxildir: vergi orqanının məlumat və məntiqi modelinə optimal uyğunluq, əsas əməl funksiyalarının həyata keçirilməsi, müxtəlif iş şəraitində işləmə qabiliyyəti, digər mühit və sistemlərlə informasiya interfeysi yaratmaq bacarığı, informasiya texnologiyalarının

cari tendensiyaları nəzərə alınmaqla və ətraf mühitin inkişaf perspektivləri və s. Müəyyən sadə tapşırıqları həyata keçirmək üçün elektron tablolardan istifadə edilə bilər. Layihədə mühüm yeri vergi ilə bağlı qanunvericilik və normativ aktlar, ümumi hüquqi məsələlər üzrə verilənlər bazası, göstərişli və metodiki materiallar üzrə verilənlər bazası və s kimi məlumat və istinad sistemləri tutur. Vergi orqanlarının heç bir struktur bölməsi onlardan istifadə etmədən edə bilməz. Bu məlumat bazalarını dəstəkləyən sistemlərə - Məsləhətçi, Plus, Zəmanətçi, Yüsis və digər bu kimi sistemlər daxildir. Texniki dizayn mərhələsində vacib bir addım, funksional və məlumat tərkibi müəyyən bir podratçının funksiyalarından asılı olan peşəkar məlumat bazalarının tərkibini və quruluşunu təyin etməkdir. Bunlara müxtəlif bölmələrdəki vergi daxilolmaları haqqında məlumat mənbələri və hesabat məlumatları, müxtəlif məqsədlər üçün daxili istifadə üçün sənədlərin məlumat bazaları, məktublar, təkliflər, vergi qanunvericiliyinə dair cavablar və s. daxildir. Bu verilənlər bazası yaratmaq üçün fərdi metodlardan istifadə edə bilərsiniz. Növbəti addım iş dizaynıdır. Bu mərhələdə zəruri sənədlərin yaradılması, əvvəlki mərhələdə müəyyən edilmiş komponentlərin qurulması və proqramlaşdırılması üçün işlər görülür. İşləyən layihənin nəticəsi vergi orqanları üçün avtomatlaşdırılmış iş yerləri, istifadəçi məlumat bazası, sistem üçün texniki sənədlər toplusudur. Ətraflı dizayn mərhələsində istifadə olunan vasitələr əməliyyat sistemlərindən tutmuş proqramlaşdırma dillərinə qədər hər cür proqram məhsullarını əhatə edir. Dizaynın sonunda hazırlanmış layihənin icrası həyata keçirilir. İcra AİS-in həyata keçirilməsi ilə əlaqəli fəaliyyətlərin siyahısı və ardıcılığı, gözlənilən nəticələr, kritik uğursuzluq nöqtələri, kritik vaxt dövrləri olan metodologiyaya uyğun olaraq həyata keçirilir. İcra metodologiyasına uyğun olaraq həyata keçirilməsi üçün ilkin məlumatlar hazırlanır. Nəzarət nümunəsi həqiqi məlumat aqreqatlarını əks etdirir və ən çox sayda uğursuzluğunu müəyyən etmək üçün hər funksional tapşırığın hər cür variantları və məlumat şəraiti ehtiva edir. İnformasiya emalı texnoloji prosesində problemlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Həyata keçirilmə nəticələrinə əsasən nəticənin qiymətləndirilməsi və ləğv ediləcək şərtlərin siyahısı olan akt tərtib

edilir. Çatışmazlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra bir layihə qəbulu protokolu tərtib edilir və dizayn prosesi başa çatır.

İnformasiya texnologiyaları vasitələrindən səmərəli istifadə üçün vergi orqanlarının informasiya mühitində mövcud olan demək olar ki, bütün məlumat bazalarından məlumat almaq lazımdır. Hazırda kəskin sual xarici mühitlə vahid informasiya məkanının yaradılması və vergi orqanları ilə xarici mühit arasında daimi informasiya əlaqələrinin həyata keçirilməsidir. Xarici mühit, Azərbaycan Respublikası daxilindəki dövlət hakimiyyəti və hökumət orqanları, ərazilər, şəhərlər və bölgələr, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsi, Dövlət Statistika Komitəsi, xəzinə, bank və kredit təşkilatları, Sosial Sığorta Fondu, İcbari tibbi sığorta fondu, Daşınmaz əmlakın qeydiyyatı orqanları və digər təşkilatlar. Bu təşkilatlarla informasiya mübadiləsi vergi orqanlarının əsas vəzifələrindən biridir. Bu dövlət strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsi birləşmə, qarşılıqlı mübadilə və verilənlər bazasının istifadəsi ilə təmin edilə bilər.

Vergi orqanlarında avtomatlaşdırılmış sistemin yaradılması bir sıra problemlərin həlli ilə əlaqələndirilir. Bu, hər şeydən əvvəl onların telekommunikasiya şəbəkələri ilə məlumatların birləşdirilməsi və onların hər birinin informasiya ehtiyatlarına çıxışını təmin etmək, verilənlər bazasının inkişaf etdirilməsi, yaradılması və saxlanılması, kompüter komplekslərinin inkişaf etmiş ətraf qurğularla təchiz edilməsi, sistemin funksional vəzifələrinin həllini təmin edən proqram vasitələrinin inkişafıdır. Avtomatlaşdırılmış bir sistem inkişaf etdirmək və vergi orqanlarında onun yaradılması və fəaliyyət göstərməsi sahəsində işləri əlaqələndirmək üçün xüsusi strukturlar yaradılmışdır. İnformasiya Texnologiyaları İdarəsi mərkəzi ofisdə, regional və yerli səviyyədə informasiya şöbələri və verilənlər bazası inzibatçıları tərəfindən təşkil olunur.

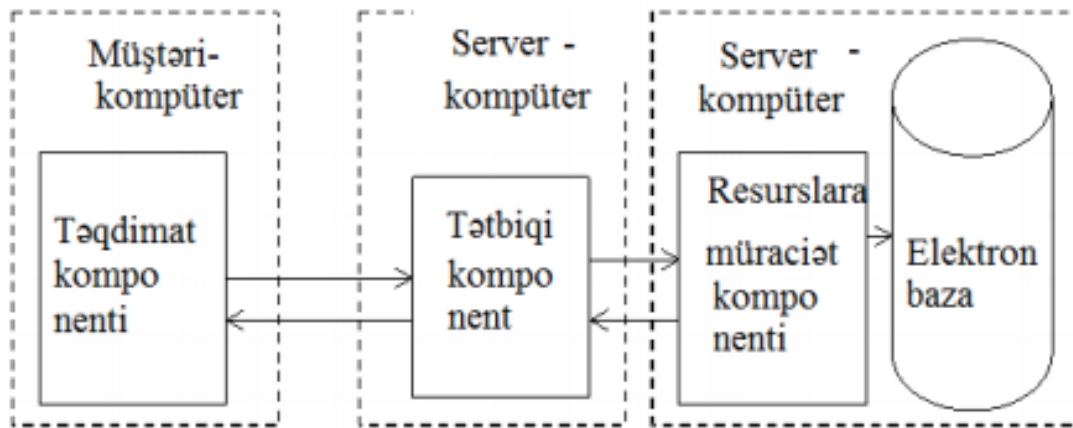
Sistemin işlədiyi müddətdə, layihənin kompüterləşdirmə sahəsində mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmış və vergi xidməti sisteminin dəyişən iş şəraitindən asılı olaraq daha da təkmilləşdirilə biləcəyi üçün layihələndirilən sistemin prototipi olduğuna görə

layihə dəstəyini həyata keçirmək lazımdır. Sistem tələblərinin icrası AIS-in vergidə sistem layihəsində göstərilən dizayn qərarlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu tələblərin başlıcası, paylanmış məlumat bankının yaradılmasıdır ki, bunun çərçivəsində məlumat təhlükəsizliyi və istənilən AIS vergi obyektində məlumat əldə etmə imkanı müəyyən edilmiş giriş sxeminə uyğun olaraq təmin edilməlidir.

Vergi qurumlarının hər birinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində fərqli proqram altsistemləri vardır ki, bunlar özlərində müxtəlif əməliyyatları icra edir. Altsistemlər bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Aşağıdakı formada altsistemlər mövcud ola bilər:

- Vergi müfəttişliyinin idarəedilməsi;
- Vergi müfəttişliyinin effektiv fəaliyyət göstəricilərinin formalaşdırılması;
- Vergidaxilolmalarının proqnozlaşdırılması;
- Makro və mikroanaliz;
- Vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı;
- Kameral yoxlamaların həyata keçirilməsi;
- Sənədli yoxlamaların həyata keçirilməsinin planlaşdırılması;
- E-sənəd dövriyyəsi;
- Hüquqi fəaliyyətin təmin edilməsi.

Bu sisteminin arxitekturası, onun müxtəlif funksiyalarını ayrı-ayrı altsistemlər arasında bölünməsinə, altsistemlərin dəqiq sərhədlərini və verilənlərin idarəedilməsində qarşılıqlı münasibətlərin müəyyən edilməsini, eyni zamanda lokal şəbəkə vasitəsilə birləşdirilmiş EHM-lər üzrə bölgüsünü həyata keçirilməsi anlaşılır. Məsələn, arxitekturası 3 səviyyəli müştəri – server modelində qurulmuş bir sistemin görüntüsü aşağıda verilən kimidir.

Şəkil 1.1 Müştəri – server modelində qurulmuş bir sistemin görüntüsü

Bu komponent 3-cü səviyyəli müştəridir, verilənlərin daxil edilməsi və oxunması prosesini reallaşdırır. Tətbiq olunan komponenti (2-ci səviyyəli server – kompüter) – vergi qurumları xarakterik olan tətbiqi məsələlər üçün istifadə edirlər. Komponent vergitutmaya aid normativ aktlarla və qanunla müəyyən edilir. Resurslara müraciət komponenti (1-ci səviyyəli server) verilənlərin e-bazada saxlanılmasını təmin edir, həm də fundamental verilənlərin saxlanması, idarəedilməsi funksiyalarını həyata keçirir. Qanunvericiliyə əsasən müəyyən bir dəyişikliklər olduğu zaman, ümumilikdə sistem yox, ayrı – ayrı komponentləri dəyişdirilir. Bu da modulluq prinsipilə yaranmış paylanmış sistemin vacib xüsusiyyətindəndir. Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin nüvəsi vergi orqanlarında onların e-bazasıdır. Baza istənilən növ fəaliyyəti reallaşdırmaqdan ötrü daxil edilən informasiyanın saxlanmasını, təhlilini, təqdimatını etməkdən yana hazırlanıb. Bütün ölkələrin öz dövlət reyestri var. Hər bir ödəyici üçün verilən reyestrlər avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi vasitəsilə vahid verilənlər bankına birləşir və formalaşdırılır.

Verilənlər reyestrində aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur:

- Predmet yönümlülük – burada bütün verilənlər proqrama predmetə əsasən qruplaşır. Vergi orqanlarında da verilənlər bazası məhz vergi növlərinə görə yox, ödəyicilərə görə formalaşdırılır;

- İnteqrasiya mümkünlüyü – Müxtəlif formatda olan məlumatlar və həmçinin fərqli kodlardan istifadə etmiş proqramlardan bazaya daxil etmək olar, amma onların hamısı vahid formatda saxlanılmaq şərtlə.
- Tarixlilik – Müəyyən dövrdən yığılmış informasiyalardan səhvlərin aşkarlanması, müqayisə və proqnoz üçün istifadə edilir;
- Dəyişməzlik – Bazaya daxil edilən hər bir verilən sonradan dəyişilə bilməz, ancaq bazadan oxuna və yüklənə bilər. [2, səh.174-176]

Fəsil II. Vergi tətbiqində informasiya texnologiyaları

2.1 Vergi orqanlarında həll olunan funksional vəzifələrin təsviri

Vergi sisteminin hər bir səviyyəsində funksional dəstəyin öz tərkibi var. Beləliklə, ikinci səviyyədə aşağıdakı əsas funksional alt sistemləri ayırd etmək olar:

- ✓ standart hesabat formalarının hazırlanması;
- ✓ nəzarət fəaliyyəti;
- ✓ metodiki, audit və qanuni fəaliyyət;
- ✓ Dövlət Vergi Müfəttişliyinin (DVM) analitik fəaliyyəti;
- ✓ şöbə daxili vəzifələr.

Standart hesabat formalarının hazırlanması alt sistemi müxtəlif vergi ödəmələrinin toplanması və bu prosesin izlənməsi baxımından vergi mütəttişliyinin tipik fəaliyyət növlərini xarakterizə edən statistik göstəricilərin cədvəllərinin formalaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Nəzarət fəaliyyətlərinə ilk növbədə Müəssisələrin və Şəxslərin Dövlət Reyestrinin aparılması daxildir. Müəssisələrin dövlət reyestrində müəssisələr (hüquqi şəxslər) haqqında rəsmi qeyd məlumatları, fiziki şəxslərin reyestrində gəlir bəyannaməsi təqdim etməsi, habelə fiziki şəxslərdən müəyyən növ vergi ödəmələri tələb olunan vergi ödəyiciləri haqqında məlumatlar mövcuddur. Nəzarət müəssisələrin sənədləşdirilmiş yoxlanılması üzrə tədbirləri əhatə edir. Metodik, audit və qanuni fəaliyyətlərin alt sistemi qanunvericilik aktları, fərmanlar, fərmanlar və digər hökumət sənədləri ilə, habelə Azərbaycan Respublikası Vergi Nazirliyinin normativ və metodiki sənədləri ilə işləmək imkanı yaradır. Bu alt sistem ərazi vergi müfəttişliklərindən vergi qanunvericiliyinin düzgün tətbiqi ilə bağlı məlumat toplayır, işləyir və təhlil edir.

Dövlət vergi mütəfəttişliyinin analitik fəaliyyətinə vergi ödəyicilərinin bütün kateqoriyası üzrə vergi ödəmələrinin dinamikasının təhlili, müəyyən vergi növlərinin toplanmasının həcmnin proqnozlaşdırılması, bölgədəki müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi və statistik təhlili, sənədli yoxlanmaya məruz qalan müəssisələrin müəyyənləşdirilməsi, vergi qanunvericiliyinin təhlili və onun yaxşılaşdırılması üçün

tövsiyələrin hazırlanması, ərazi vergi yoxlamaları fəaliyyətinin təhlili daxildir. İdarələrarası vəzifələrə DVM aparatlarının işini təmin edən tapşırıqlar daxildir.

Üçüncü səviyyə funksional alt sistemlərin tərkibi ilə xarakterizə olunur:

- ✓ müəssisələrin qeydiyyatı;
- ✓ masa auditi;
- ✓ müəssisələrin şəxsi kartlarının saxlanması;
- ✓ müəssisənin vəziyyətinin təhlili;
- ✓ sənədli yoxlama;
- ✓ normativ sənədlərin aparılması;
- ✓ şöbə daxili vəzifələr;
- ✓ fiziki şəxslərin sənədlərinin işlənməsi.

Müəssisənin qeydiyyatı alt sistemi vergi ödəyicilərinin və büdcəyə ödəmələrin vaxtında və tam uçotu funksiyası ilə əlaqələndirilir. Burada həm vergi ödəyiciləri, həm hüquqi şəxslər, həm də fiziki şəxslər haqqında tam məlumatlar var. Hər hansı bir müəssisəni qeydiyyata alarkən və ya yenidən qeydiyyata alarkən bu barədə bütün mənbə məlumatları qeyd edilməli və Dövlət Reyestrinə daxil edilməlidir. Bu məlumatlar müxtəlif istifadəçilər – DVM işçiləri üçün lazımdır. Vergi orqanları onlardan hər bir vergi ödəyicisi üçün əsas məlumat kimi istifadə edirlər, buna görə kompüterə daxil edilməli və digər alt sistemlərdə, məsələn, masa çeklərində və ya müəssisələrin şəxsi kartlarını saxlayarkən istifadə edilməlidir. Masaüstü audit alt sistemi mühasibat hesabatlarının və vergi hesablamalarının, hesabat və bəyannamələrin, vergi və digər ödənişlərin hesablanması və ödənilməsinin vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilməsinin düzgün və vaxtlı-vaxtında izlənməsi kimi funksiyalarla əlaqələndirilir. Altsistem müəssisələrin maliyyə hesabatlarının qəbulu ilə əlaqədar prosedurları, habelə vergi hesablamalarını avtomatlaşdırmaq üçün lazımdır. Bu alt sistemin vəzifələri hesablaşmaların yoxlanılması, hesabat formalarının və vergi hesablamalarının əlaqələndirilməsi, sənədli yoxlamalar üçün tövsiyələrin verilməsidir. Altsistemin digər alt sistemlərlə daxili əlaqələri var, məsələn

müəssisələrin qeydiyyatı, müəssisələrin şəxsi kartlarının saxlanması, sənədlərin təsdiqlənməsi və s.

Müəssisələrin fərdi kartlarının saxlanması alt sistemi vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi daxilolmaları və vergi növləri haqqında məlumatların əldə edilməsi, vergilərin büdcəyə vaxtında verilməsinin monitorinqi, cərimələrin tutulması, hesablaşmalar üzrə qalıqların hesablanması, müəssisələr üçün hər hansı bir borc və sənədlərin verilməsi və s ilə əlaqələndirilir. Müəssisələrin vəziyyətinin təhlili müəssisələrin qeydiyyatı alt sistemləri ilə, habelə masa və sənədli çeklərlə qarşılıqlı əlaqədədir, çünki təhlil qeydiyyat zamanı əldə edilmiş məlumatlar əsasında aparılır. Təhlil nəticəsində vergilər və büdcəyə digər ödənişlər və onların ödənilməsi barədə məlumatların alınması üçün zəruri olan əsas sənədlərin təqdim edilməsi qaydasında və müddətində pozuntulara yol verən müəssisələrin siyahısı müəyyənləşdirilib.

Sənəd yoxlama alt sistemi vergi orqanlarının nəzarət fəaliyyət növünə aiddir. Bu, ən vacib funksional alt sistemlərdən biridir, çünki AİS verginin digər funksional alt sistemlərinə xas olan funksiyaları təmin etməklə yanaşı, həm də vergi ödəyiciləri tərəfindən qanunvericilik və digər inzibati sənədlərin düzgün icrası və bu qanunvericiliyin pozuntularının müəyyən edilməsi, pozuntularla bağlı sanksiyaların müəyyənləşdirilməsi və s. Bu alt sistem demək olar ki, bütün digər AİS alt sistemləri ilə əlaqələndirilir.

Tənzimləyici sənədlərin saxlanması alt sistemi Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi və digər idarələr tərəfindən verilmiş qanunvericilik aktları, fərmanlar, sərəncamlar və digər sənədlərlə işləmək imkanını təmin edir. Bu alt sistemin məlumatlarına əsasən bütün vergi orqanlarının işi və müvafiq olaraq qalan alt sistemlərin fəaliyyəti qurulur. Şöbə daxili vəzifələrin alt sisteminə ayrıca bir təşkilat quruluşu kimi vergi orqanının sənədləşdirmə, kadr, mühasibat, maddi-texniki və digər fəaliyyətləri ilə bağlı vəzifələr daxildir.

Fərdi sənədlərin işlənməsi üçün alt sistem funksional dəstəyin ayrı bir hissəsi kimi ayırd edilə bilər, çünki Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə

tutulmuş fiziki şəxslərdən toplanan əsas vergi növləri haqqında məlumatları izləməli və idarə etməlidir. Hüquqi şəxslər haqqında məlumatların emalı ilə əlaqəli bütün funksional alt sistemlərdə həll olunan vəzifələrin əksəriyyəti daxildir. Bu alt sistem vergi xidmətinə gəlir vergisinin, fərdi əmlak vergisinin, torpaq vergisinin və digər vergilərin hesablanması üçün düzgün aparılmasına nəzarət etməyə imkan verən qanunvericilik aktlarının tətbiqi əsasında fəaliyyət göstərir. Alt sistem vergilərin miqdarını hesablayır, şəxsi hesablar aparır, hesablanmış vergilərin miqdarı barədə bildirişləri çap edir, müxtəlif mühasibat hesabatlarını tərtib edir.

Məlumatların işlənməsi vergi yoxlamasının hüquqi xidməti tərəfindən həyata keçirilən vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı ilə başlayır. Bu xidmət öz fəaliyyətində normativ-hüquqi bazanı rəhbər tutur, vergi ödəyicisindən bütün zəruri uçot sənədlərini alır, bunun əsasında vergi ödəyicisi haqqında bütün məlumatları özündə əks etdirən məlumat bazası yaradılır və vergi ödəyicisinə unikal qeydiyyat nömrəsi verilir. Bu, vergi ödəyicisi üçün elektron qovluq yaradır. Daxil olan məlumatlar vergi yoxlamasının bütün digər struktur bölmələri tərəfindən istifadə olunur və müvafiq olaraq Müəssisələrin qeydiyyatı alt sistemində yaradılan məlumatlar AİS verginin digər funksional alt sistemlərindən istifadə olunur. Əvvəla, bu məlumatların istehlakçısı Masa Çeki alt sistemidir. Masa auditinin problemlərini həll etmək üçün vergi müfəttişliyi xidməti qanunla müəyyən edilmiş müddətdə vergi ödəyicilərindən vergi sənədlərini toplayır. Beləliklə, əsas sənədlər müəssisənin balans hesabatı, mənfəət və zərər haqqında hesabat, balans hesabatına əlavələr, gəlir vergisi, ƏDV, müəssisələrin əmlak vergisi və digər vergi hesablamalarıdır. Masa çeki, maliyyə hesabatlarının doldurulmasının, vergilərin miqdarının hesablanması, formaların doldurulmasının düzgünlüyünün müəyyənləşdirilməsidir. Bunun üçün vergi ödəyicisinin təqdim etdiyi hesabat məlumatları kompüterə daxil edilir və vergi ödəyicisinin elektron qovluğu müxtəlif dövrlərdə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin əsas göstəricilərini izləməyə imkan verən yeni məlumatlarla doldurulur. Masaüstü audit tapşırıqlarının həlli yalnız Müəssisələrin qeydiyyatı alt sistemində yaradılan

məlumatları deyil, həm də təşkilati və hüquqi formaları, vergi dərəcələri, ödəmə müddəti, müxtəlif vergi güzəştləri də əhatə edir.

Kompüter texnologiyalarından istifadə müəssisənin dinamikasını, vergi qanunvericiliyinə uyğunluğunu izləməyə, bu qanunvericiliyin pozuntularını aşkar etməyə, büdcəyə ödənişlər yığmağa və sənədlərin yoxlanılması üçün müəssisələrin siyahısını yaratmağa imkan verir. Nəticədə, bu alt sistemdə yaradılan məlumatlar vergi ödəyiciləri - hüquqi şəxslər haqqında məlumatların emalı ilə əlaqəli digər funksional alt sistemlərin problemlərinin həlli üçün əsas kimi çıxış edir. Bu, ilk növbədə sənədli yoxlamalara aiddir. Sənədli yoxlamalar vergi müfəttişliyi xidmətləri tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aparılır. Sənədli auditin məqsədi müəssisələrin təşkili və uçotunun düzgünlüyünü və etibarlılığını, vergi və büdcəyə digər ödənişlərin vaxtında və dolğunluğunu, habelə mövcud üstünlüklərin tətbiq edilməsinin düzgünlüyünü müəyyən etməkdir. Yoxlama vergi ödəyicisi müəssisələrinin yerləşdiyi yerdə aparılır. Sənədli yoxlama məqsədlərinə çatmaq üçün müəssisənin bütün zəruri sənədlərinin nəzərdən keçirilməsini təmin edir. Sənəd doğrulaması problemlərini həll etmək üçün kompüter texnologiyalarından istifadə vergi qanunvericiliyinin bütün pozuntularını və yoxlanılan şirkətdə mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasını müəyyənləşdirən bir audit hesabatı tərtib etməyə imkan verir. Pozuntu baş verdikdə və pozuntuların xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq cərimələr tətbiq edilir. Bunun üçün Müəssisələrin qeydiyyatı, Ofis yoxlaması, Hüquqi sənədlərin aparılması kimi alt sistemlərin məlumat bazalarına daxil olmaq mümkün olmalıdır. Sənədli yoxlama alt sistemində yaradılan məlumatlar Müəssisələrin şəxsi kartlarının saxlanması alt sistemi tərəfindən vergi borclarının və ya artıq ödənilməsinin uçotu, habelə audit aktında tətbiq olunan sanksiyalar barədə məlumatların əks olunması üçün istifadə olunur. Müəssisələrin fərdi kartlarının saxlanması alt sistemində kompüterdən istifadə müəssisənin hər vergi üçün büdcə ilə hesablaşmalarının balansını göstərir. Hər vergi ödəyicisi müəssisəsi üçün hesablanmış vergi məbləğləri haqqında məlumatlar masa və sənədli çeklərin alt sistemlərindən gəlir. Banklar ödənilən vergilər və müvafiq büdcə

hesabına pul köçürmək barədə məlumat alırlar. Xüsusi vergilər və şərtlər üçün hesablanmış və ödənilmiş məbləğlərin müqayisəsi tədiyyə balansını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Nəticədə, bütün vergilər və büdcəyə vergi ödəmələri üçün borcların və ya artıq ödənişlərin məbləğləri müəyyənləşdirilir. Əgər vergi ödəyicisi vergilərdən birini ödəmişsə, gələcək vergi borcları ödənilmək üçün nəzərə alınmaqla və ya cari hesabında ödəyiciyə qaytarıla bilər. Bu əməliyyatlar vergi ödəyicilərinin məktublarına əsaslanır. Vergi borcu yaranarsa, ödəyicisi onu ödəməlidir və ya bu məbləğ mübahisəsiz qaydada cari hesabından inkasso qaydasında tutulur. Xüsusi vergilər və şərtlər üçün hesablanmış və ödənilmiş məbləğlərin müqayisəsi tədiyyə balansını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Nəticədə, bütün vergilər və büdcəyə vergi ödəmələri üçün borcların və ya artıq ödənişlərin məbləğləri müəyyənləşdirilir.

Vergi xidmətinin işinin avtomatlaşdırılmasında mühüm vəzifə təkcə kompüterə müxtəlif vergilərin hesablanması və ödənilməsi barədə məlumatların izlənməsi, işlənməsi və saxlanması, vergi qanunvericiliyinin normativ bazasının qorunması, vergi orqanları barədə hesabatların yaradılması, eyni zamanda banklar ilə avtomatlaşdırılmış interfeys yaratmaq, gömrük orqanları və digər xarici qurumlar. Bu, vergi ödəyicisi vəsaitlərinin hərəkətini tez bir zamanda izləməyə və şəxsi hesablarında əməliyyatlar aparmağa imkan verəcəkdir. Hal hazırda bu cür avtomatlaşdırılmış interfeyslərin yaradılması üzərində iş aparılır.

2.2 Vergi orqanlarının AİS-in informasiya dəstəyinin xüsusiyyətləri

Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Sistemi (AİS) verginin informasiya dəstəyi vergi orqanlarının məlumat modelidir. Vergi orqanları sisteminə məlumat vermək vəzifələri onun strukturları tərəfindən əvvəllər nəzərdən keçirilmiş əsas funksiyalardan asılıdır. İnformasiya dəstəyi AİS istifadəçilərinə peşə vəzifələrini yerinə yetirmələri üçün lazım olan məlumatları verməlidir. Sistem, məlumatların paylanması və emalı, məlumatların istifadə yerlərində məlumat banklarında toplanması, istifadəçilərə məlumatların

avtomatlaşdırılmış, səlahiyyətli girişi, onun birdəfəlik girişi və çoxsaylı istifadəsi təmin edilməlidir. Hər funksional altsistemin həll etdiyi vəzifələr arasında və xarici səviyyələr arasında bir məlumat əlaqəsi təmin edilməlidir. Hər hansı digər təşkilati sistem kimi avtomatlaşdırılmış vergi sisteminin informasiya dəstəyi, maşın və maşın içərisindən ibarətdir. Əlavə maşın dəstəyi göstəricilər sisteminin, məlumat üçün təsnifat və kodlaşdırma sisteminin, sənədləşmə sisteminin və məlumat axınının sənədlərinin birləşməsidir. Maşınarası dəstək kompüter mühitində məlumatların seriallar, verilənlər bazaları şəklində və məzmun və məqsəd baxımından fərqli bir şəkildə xüsusi bir şəkildə təqdim edilməsidir. Göstəricilər sistemi vergi orqanlarının fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə AİS tərəfindən toplanmış, çevrilmiş və verilmiş ilkin, aralıq və son göstəricilərdən ibarətdir. Göstəricilər vergitutma obyektlərini, müxtəlif vergi növlərini, vergi dərəcələrini, vergi ödəyicilərinin maddi vəziyyətlərini, vergi ödəyicilərinin büdcə ilə hesablaşma vəziyyətlərini və s göstərir. Göstəricilərin hər biri sənədlərdə öz yerini alıb. Sənədlər mənbə və çıxış məlumatlarının ən yaygın daşıyıcısıdır. Vergi sistemində sənədlərin forması, məzmunu, proseduru üçün müəyyən tələblərə cavab verən vahid sənədləşdirmə sistemi mövcuddur. Vahid sənədlər sistemin bütün səviyyələrində istifadə olunur. Bu sənədlərə vergi orqanlarında vergi ödəyicilərinin vergi müfəttişliyinə təqdim etdikləri maliyyə hesabatları və vergi hesablamaları ilə başlayan və vergi orqanlarının tərtib etdikləri hesabatlarla başlayan sənədlərin əksəriyyəti daxildir. Məlumat axını sənədlərin meydana gəlməsi mənbələrindən alıcılara sabit şəkildə yönəldilmişdir. Məlumat axınları, vergi ilə bağlı məlumat sisteminin ən dolğun mənzərəsini verir onların köməyi ilə məkan-müvəqqəti və həcmli xüsusiyyətlər aşkar edildiyi, informasiya proseslərinin dinamikliyi və qarşılıqlı təsiri əks olunur. Məlumat axınları vergi orqanlarının təşkilati və funksional quruluşunu əks etdirir. Məlumat axınlarının bölmələri sənədlər, göstəricilər, detallar, simvollar ola bilər. Sənədlər və onlarda olan məlumatlar aşağıdakı qruplara bölünə bilər:

1) tərtib olunan yerdə:

- giriş (müayinəyə gəlmək);

- həftə sonu (yoxlamadan gəlir);

2) təqdimetmə müddətinə görə:

- tənzimlənən - icra və təqdimetmə üçün son tarixin müəyyənləşdirildiyi sənədlər;
- tənzimlənməmiş - tələb əsasında icra olunan sənədlər.

Qaydalara əsasən verilmiş sənədlərə, məsələn, Azərbaycan Respublikasının büdcəsinə vergi və digər məcburi ödənişlərin daxilolmaları haqqında, Vergi yoxlamalarının nəzarət işlərinin nəticələri haqqında, Əsas vergi növlərinin gəlirlərinin strukturu, Büdcəyə ödəmələr üzrə borclar hesabatları vergi orqanları tərəfindən tərtib edilmiş digər statistik hesabatlar daxildir.

3) vergi yoxlamasının funksional sahələrində:

- hüquqi və normativ arayış sənədləri (qanunlar, fərmanlar, dövlət orqanlarının və idarələrin qərarları) və təşkilati-metodik sənədlər (sərəncamlar, təlimatlar, göstərişlər, metodlar və s.);

- vergilərin, rüsumların və digər ödənişlərin alınması üçün hesablama və uçot sənədləri (vergi ödəyicilərinin şəxsi hesabları, bank sənədləri, vergi hesablamaları, bəyannamələr);

Yoxlamanın yoxlama işlərinə dair sənədlər (mühasibat hesabatları, balans hesabatları, müəssisə və təşkilatların yoxlamaları barədə aktlar, yoxlama iş sənədləri);

- digər sənəd növləri.

Sənədlərin içindəki məlumatların xüsusiyyətlərinə və məqsədlərinə uyğun olaraq funksional sahələrə görə qruplaşdırılması vergi orqanlarının fəaliyyətinin idarə edilməsi strukturunda əsas məlumat axını müəyyənləşdirir.

Avtomatlaşdırılmış sistemlərin təkcə vergi sistemində deyil, həm də məlumat mübadiləsinə təmin edən digər sistemlərdə inkişafı vahid sənədlərin geniş yayılmasını nəzərdə tutur. Vergi orqanları tərəfindən alınan sənədlər arasında bir çox standart formalar mövcuddur və hər şeydən əvvəl bunlar təşkilatların maliyyə hesabatlarının formalarıdır.

Vergi orqanlarında istifadə edilən ayrıcı ümumi qaydalara uyğun olaraq və kodların qurulması tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Hüquqi şəxsin vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi, vəzifə kodlaşdırma sisteminə uyğun olaraq qurulmuş on rəqəmli rəqəmsal koddur. Vergi ödəyicilərinin vahid qeydiyyat sistemi VÖEN (vergi ödəyicilərinin edintifikasiya nömrəsi) vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası vergi məəcəlləsinə əsasən fəaliyyət göstərən hər bir fiziki və hüquqi şəxslər ancaq VÖEN nömrəsi aldıqdan sonra fəaliyyət göstərə bilər. İstənilən şəxs təkcə şəxsiyyət vəsiqəsi ilə yaşadığı ərazinin Vergi İdarəsinə və ya ASAN Xidmət mərkəzinə yaxınlaşaraq VÖEN açmaq üçün müraciət edə bilər. VÖEN-nin mövcud olub-olmaması barədə Vergi uçotuna alınmış vergi ödəyiciləri barədə məlumatların verilməsi - elektron xidmətindən istifadə edərək axtarışları ada və yaxudda VÖEN-ə əsasən reallaşdırmaqla istədiyimiz məlumatı almaq mümkündür.

Maşınarası məlumat dəstəyi vergi sistemi istifadəçilərinin müxtəlif peşə ehtiyaclarını ödəmək üçün informasiya mühitini formalaşdırır. Buraya texniki vasitələrin qəbulu, ötürülməsi və işlənməsi üçün xüsusi təşkil olunmuş məlumatların bütün növləri daxildir. Buna görə də məlumatlar seriallar, verilənlər bazaları, məlumat bankları şəklində təqdim olunur. Daxili maşın məlumatlarının məzmunu vergi orqanlarının real fəaliyyətini adekvat şəkildə əks etdirməlidir. Ardıcılıqlar, içindəki məlumatlar kimi, sabitlik dərəcəsinə görə dəyişənlərə və sabitlərə bölünə bilər. Dəyişənlər, məlumat daxil olanlardır, il ərzində dəyişikliklərin həcmi illik ümumi həcmdən 20% -dən çoxdur. Qalan məlumatları ehtiva edən seriallar sabit (şərti sabit) hesab olunur.

Onların toplanması, işlənməsi və saxlanması üçün məlumatların təşkilinin əsas forması verilənlər bazası (DB) olmalıdır. Verilənlər bazaları seriallardan ibarətdir. Məlumatların məlumat bazalarında məlumatların qurulması aşağıdakı tələblərə uyğun aparılmalıdır:

- ✓ ümumi fiziki məna ilə xarakterizə olunan və vergi orqanlarının bir və ya bir-biri ilə əlaqəli proseslərinin informasiya texnologiyalarını tətbiq edən məlumatları vahid verilənlər bazasına birləşdirmək;

- ✓ giriş sənədlərində olan məlumatların nomenklaturası daxilində vergi işçilərinə məlumatların tamlığı və kifayətliliyi;
- ✓ Məlumat bazasının idarəetmə sistemlərindən (DBMS) istifadə etməklə məlumat strukturlarında məlumatların təşkili və onların idarə edilməsi və müxtəlif verilənlər bazaları arasında məlumatların uyğunluğunu təmin etmək;
- ✓ AİS vergi obyektləri arasında və vergi orqanları daxilində mövcud məlumat axını nəzərə alınmaqla verilənlər bazasında məlumatların təşkili;
- ✓ bu sistemin qarşılıqlı əlaqəsi olan xarici səviyyələrdən gələn məlumatlarla məlumatların uyğunluğunu təmin etmək;
- ✓ ardıcılıq və birdəfəlik giriş prinsipinin həyata keçirilməsi - bir neçə vəzifənin istifadə olunduğu məlumatlar sistem səviyyəsində qurulmuş və proqram təminatı ilə qurulmalıdır.

Bazanın funksional və məlumat tərkibi hər bir iş yerinin xüsusiyyətlərindən və bir mütəxəssisin keyfiyyətlərindən asılıdır. Vergi orqanlarında peşəkar məlumat bazaları aşağıdakı məlumat bazalarını əhatə edir.

- ✓ Tənzimlənən hesabat formalarına uyğun olaraq büdcə təsnifatı, büdcələr, ərazilər, müddətlər bölmələri və bəndləri kontekstində vergi daxilolmaları barədə mənbələr və hesabat məlumatları;
- ✓ Vergi daxilolmaları barədə əməliyyat məlumatları;
- ✓ məktublar, presedentlər, cavablar, vergi qanunvericiliyinə dair təkliflər;
- ✓ hesabat formaları əsasında əldə edilmiş və integrasiya olunmuş məlumatlar;
- ✓ müxtəlif məqsədlər üçün daxili istifadə sənədləri və s.

Bu cür verilənlər bazasının işləməsi xüsusi proqram təminatı ilə təmin edilir. AİS verginin informasiya dəstəyində mühüm yeri informasiya və arayış sistemləri tutur. Onların fəaliyyət göstərməsi üçün məlumat bazası yaradılır.

Vergi ilə bağlı qanunvericilik və normativ aktlar haqqında;

- ✓ təlimat və tədris materialları;
- ✓ ümumi hüquqi məsələlər üzrə.

Bu məlumat bazalarının bir xüsusiyyəti ondadır ki, vergi yoxlamasının bütün bölmələri tərəfindən fəal istifadə olunur.

Vergi inzibatçılığının formalaşmasında informasiya texnologiyaları və sistemlərinin inkişafını təmin etmək üçün 4 prinsip əsasdır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- 1) asanlıq;
- 2) az xərclə yüksək səmərəlilik əldə etmək;
- 3) fərdi yanaşma;
- 4) risklərin qiymətləndirilməsi və intellektual təhlil.

Birinci prinsip informasiya texnologiyaları və sistemləri həm vergi ödəyiciləri, həm də vergi qurumunun işçiləri və rəhbərlik üçün onlara verilən vəzifələri asan yerinə yetirmələri üçün kömək etməlidir. Digər vacib məsələlərdən biri də az cari xərclərlə yüksək səmərəlilik əldə edilməsidir. Bu problem həll etmək üçün əsas IT-nin (İnformasiya Texnologiyaları) müasirləşdirilməsi və nəzarət sistemində ağıllı texnologiyalardan istifadəyə yer ayrılmalıdır. Həmçinin vətəndaşlara təqdim edilmiş elektron xidmətlərin bəzilərinin lazımsız olması ilə bərabər, bir pəncərə prinsipi ilə reallaşan bütün xidmətlərə elektron çıxışa əlçatanlıq imkanı, elektron audit və nəzarət tədbirlərinin məsafədən idarəsini etməklə vətəndaşlara vaxtdan qənaət etməyə köməklik etmiş olunur. Üçüncü prinsipə əsasən, yəni fərdi yanaşmaya, həm xidmətlər, həm də kömək orqan tərəfindən ödəyiciyə fərdiliklə olmalıdır. Bu prinsipin müsbət təsiri orasındadır ki, ödəyici davranışına və vergi öhdəliklərinə özü könüllü surətdə əməl edir.

Həmçinin nazirliyin veb-portalının və 195 Çağrı Mərkəzinin yaradılması, bu vasitə ilə verilən bütün elektron xidmətlər, eyni zamanda məsləhətlər almaq üçün hər bir ödəyicinin elektron çıxışının təmini fərdi yanaşma prinsipinin reallaşmasına bariz nümunədir. Vergi inzibatçılığının özəyi risklərin qiymətləndirilməsi və intellektual təhlili prinsipidir. IT infrastrukturuna əsasən intellektual təhlilin edilməsi vacib işlərdən biridir.

Elektron hökumətin əsas bir sistemi olan, hər zaman inkişaf etdirilən, digər dövlət qurumları və banklarla elektron informasiya mübadilə prosesinin artırılmasını önəmli tutan və bu sahə üzrə məlumatların etibarlı və təhlükəsiz olmasını təmin etmək məhz nazirliyin veb-portalı informasiya texnologiyaları siyasətinin əsas hissəsidir. Nazirliyin veb-portalı vasitəsilə ödəyicilərə verilən elektron xidmətləri genişləndirilməsini, çeşidinin artırılmasını və əldə edilməsini təmin etmək üçün işlər görür. Nazirlik tərəfindən edilən əsas işlərdən biri də məhz veb-portalın məlumatlarının birbaşa elektron hökumətin veb-portalına inteqrasiyasıdır. Vergilər Nazirliyinin başqa dövlət qurumları və banklarla elektron informasiya mübadiləsinin avtomatik rejimdə edilməsi və məlumat bazasında bunların hər birinin saxlanılması vergi məqsədləri üçün e-informasiyanın operativliyinə və davamlığına görə əsasdır. İnformasiya menecmenti sistemlərinin nazirliyin sistemində dünya ölkələrinin təcrübəsindən də görüldüyü üzrə özünü sübut etmiş müasir stratejik prinsiplər əsasında inkişafı, informasiya resurslarının etibarlılıq və təhlükəsizliyinin təminin təşkili ən əsas məsələlərdən biridir. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı siyasətində digər strateji istiqamətlərdən biri də vergi inzibatçılığı sahəsində informasiya texnologiyaları innovasiyalarının tətbiqinə tam dəstək verilməsi, elektron xidmətlərlə əlaqəli əməliyyatların, qeyri-maddi aktivlərin internetdə aşkar olunmasını və vergitutma obyektlərinin təsbit edilməsidir.

Fəsil III. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində verilənlərin emalına avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyalarının tətbiqi.

3.1. Vergi sistemində tətbiq edilmiş elektron xidmətlər

Bu gün vergi ilə əlaqəli xidmətlər dünyanın ən inkişaf etmiş elektron xidmətlərindəndir. Eyni zamanda, elektron vergi xidməti bir çox ölkələrdə ödəyicilər tərəfindən ən çox istifadə edilənlər arasındadır və bəzən ödəyicilər bu xidmətlərdən istifadə etmək məcburiyyətində qaldıqları üçün təəssüf hissi keçirmirlər. Avropanın ölçmə hesabatları göstərir ki, ildən-ilə gəlir gətirən qrupa daxil olan xidmətlər (gəlir və korporativ vergi, işçilərə sosial töhfələr, ƏDV, elektron bəyannamələr) ən inkişaf etmiş və etməkdə olandır. Elektron vergi xidmətlərini izah edərkən, ümumiyyətlə vergi bəyannamələrinin onlayn tərtibinə və qiymətləndirilməsinə, vergilərin elektron şəkildə ödənilməsinə imkan verməyə, müxtəlif dövlət idarələri və vergi ödəyicilərinin vergi ilə bağlı məlumatlandırılması üçün veb-portallar arasında məlumat mübadiləsinə müraciət etmələri nəzərdə tutulur. Vergi idarəsi tərəfindən elektron vergi sistemlərinin istifadəsinin bir sıra üstünlüklərə sahib olduğu göstərilmişdir. Onlara aşağıdakılar aiddir:

- vergi inzibatçılığı funksiyalarına dəstək, avtomatlaşdırma, iş axınının idarə edilməsi və səlahiyyətlərin idarə edilməsini təmin edir;
- vergi ödəyicilərinə məlumat, təhsil və dəstək verir, həmçinin idarəçiliyi asanlaşdırır;
- fəaliyyət sistemində uyğunsuzluğu aşkar etmək və qarşısını almaq üçün riskə əsaslanan prosedurları tətbiq edir;
- idarəetmə məlumat sistemi işçilərə və rəhbərliyə məlumatların toplanmasını və yayılmasını asanlaşdırır.

Elektron ticarətin sürətli inkişafı ilə elektron vergi xidmətləri də yeni və ya əlavə çətinliklərlə üzləşir. Bəzi çətinliklər vergilərin tez ödənilməsi və vergidən yayınma hallarının təsirli şəkildə azaldılması ilə əlaqədardır. Buna görə rahat ödəmə metodları və müvafiq uçot sistemləri inkişaf etdirilməlidir. Bu, məhsuldarlığın artırılmasına,

məlumat bazasının yaradılması və qeydlərin idarə edilməsinə, əməliyyatların sadələşdirilməsinə və işləmə müddətinin azalmasına səbəb olur. Bunları da məhz elektron xidmətlərinin tətbiqi ilə asan şəkildə reallaşdırma mümkündür.

Vergi ödəyicilərinin xidmətlərinə İT dəstəyi adətən sadəcə vergi ödəyicilərinə onlayn məlumatların verilməsi və ya vergi ödəyicilərinin sorğularının avtomatlaşdırılması ilə başlayır. Yaxşı təşkil olunmuş vergi ödəyicisi veb-portalının, məsələn, təlimatlarla və tez-tez verilən suallarla təmin edilməsi, sorğuları azaldır və vergi ödəyicilərinə fasiləsiz məlumatlar verir. Ödəyicilərin əsas üstün olaraq müraciət etdikləri xidmətlərin tez və sürətli icrası üçün Nazirlik tərəfindən informasiya texnologiyalarının da köməyi ilə elektron şəkildə göstərilən xidmətlər mövcuddur.

Bu xidmətlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

➤ **Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi**

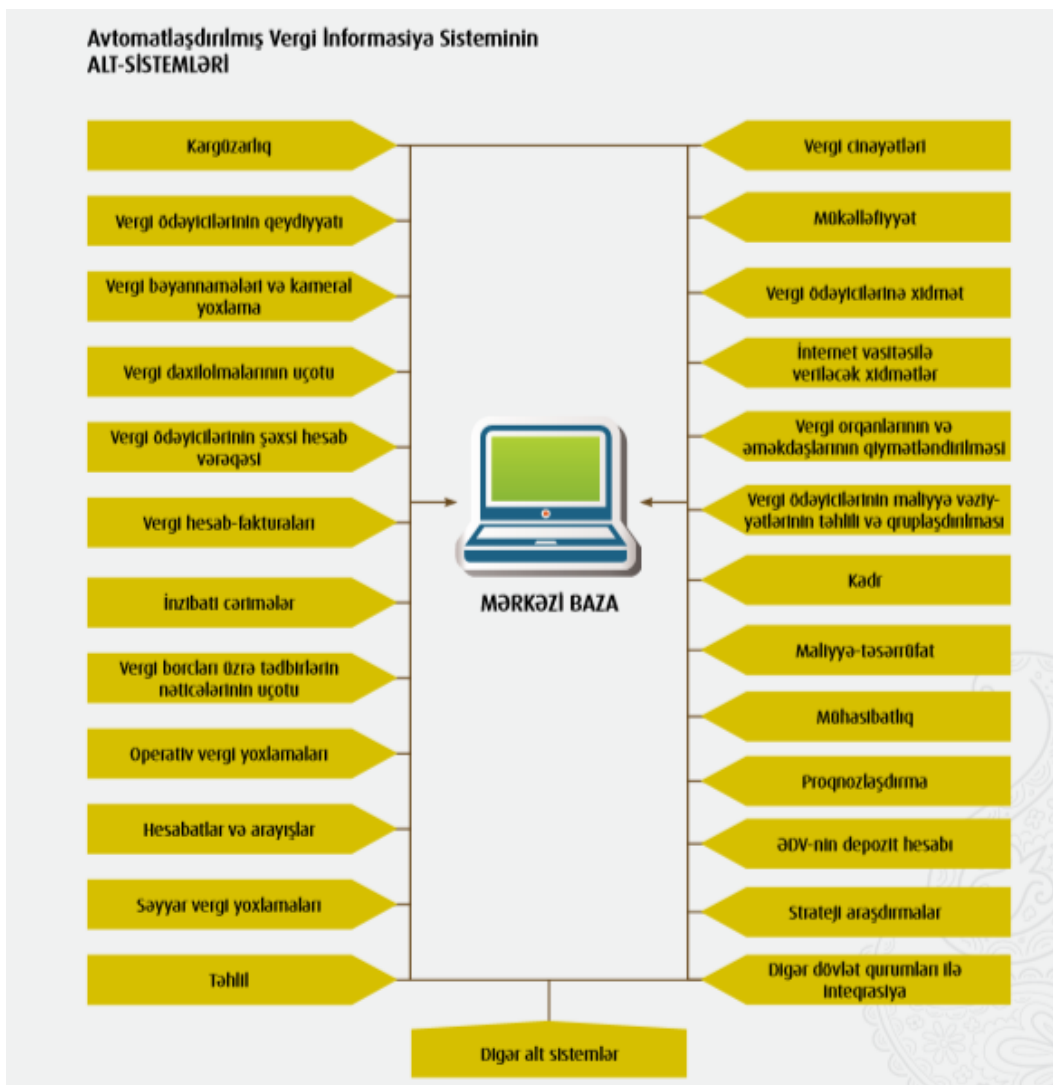
Avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sistemi nazirliyin sisteminin bütün funksional sahələrində tətbiq edilir. Avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sistemi Elektron Azərbaycan Dövlət proqramına əsasən uyğun olaraq hazırlanmışdır. Onun tətbiqi 2006-cı ildə baş tutmuşdur. AVİS həm ölkəmizin vergi sistemi üçün texnoloji bir çox yeniliyə başlamasına səbəb olmuş, həm də inzibatçılıqda keyfiyyət dəyişikliyinə gətirib çıxarmışdır. Həmçinin o keçən zamanda vergi menecmentinin ümumilikdə öz üzərinə keçirilməsi, vergi inzibatçılığının kökündən dəyişməsinə və beynəlxalq standartlar əsasında qurulmanı təmin etmişdir.

Sisteminin yaradılmasında əsas məqsədlərə misal olaraq nazirliyin hər bir strukturunda informasiya mübadiləsinin sürətlənməsini və əldə edilən informasiyaların tək bir bazada saxlanılmasını; yerli vergi qurumlarının reallaşdırdıqları funksiyaların avtomatlaşdırılmasını; digər orqanlar ilə inteqrasiyanın həyata keçirilməsini və qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin aparılmasını; ətraflı şəkildə təhlillərin aparılmasını və vergi sistemində proqnozlaşdırmanın yerinə yetirilməsini; vergi ödəyicisinin hər bir işinin orqana getmədən onlayn rejimdə reallaşdırılmasını və s. aid etmək olar. [1, səh.84]

AVIS sistemi mərkəzi baza və otuzdan artıq altsistemdən ibarətdir: kargüzarlıq, mühasibatlıq, təhlil və s.

Bu sistemin tətbiqi nəticəsində:

- müasir texnoloji infrastruktura cavab verən elektron xidmətlər verilmiş;
- funksional sahələr üçün elektron informasiya bazası formalaşdırılmış;
- e-sənəd dövriyyəsi, vergidəki hər bir xidmət strukturlarında operativ informasiya mübadiləsi sürəti artırılmış;
- bəyannamələrinin qəbulu və işlənməsi əsaslı şəkildə asan və sürətli olmuş;
- Nazirliyin strukturlarının və işçi heyətinin fəaliyyətinin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi üzrə elektron hesabatları tərtib etmək imkanları yaradılmış;
- analitik təhlillərin aparılması üçün vahid məlumat bazasından istifadəyə imkan yaradılmış və s. [1, səh.84]

Şəkil 3.1 AVİS-in alt sistemləri

➤ Elektron bəyannamə (e-bəyannamə)

Elektron Bəyannamə Sistemi (EBS) internet şəbəkəsində işləmək üçün təhlükəsizlik qaydalarına uyğun olaraq geniş istifadə üçün təqdim olunan məlumat sistemidir. Sistem, orqan ilə vergi ödəyiciləri arasında məlumat mübadiləsi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırmaq məqsədi ilə təqdim olunur və internet bağlantısından istifadə edərək fərqli sənədləri rahat və operativ şəkildə təqdim etmək imkanını təmin edir.

Qanunda göstərilir ki, vergi ödəyiciləri bəyannamələr və məlumatlandırma bəyannamələri təqdim edərkən vergi ödəyiciləri elektron sənədlərdən istifadə

etməlidirlər, vergi və məlumat bəyannamələrinin elektron formada təqdim edilməsi tələbi yalnız kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmayan fiziki şəxslər tərəfindən yerinə yetirilə bilməz.

Azərbaycanda vergi sahəsində inzibatçılığın inkişaf etdirilməsi üçün bir digər mühüm addımlardan biri də məhz elektron bəyannamələrin tətbiqidir. Hal hazırda ölkəmizdə elektron vergi bəyannamələrini onlayn və oflayn rejimlərdə hazırlayırlar.

1. Onlayn rejimdə vergi idarəsinin internet portalında “e-Bəyannamə” bölməsinə keçid etməklə bəyannamələri BTP və digər proqramlardan istifadə etmədən asan və sürətli şəkildə hazırlayaraq vergi orqanına göndərilməsi mümkündür. Hazırda əksər istifadəçilər yalnız “Sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi”nin hazırlanması və göndərilməsi prosesini onlayn rejimdə həyata keçirirlər ki, bu prosesin icrası üçün də “e-Bəyannamə” bölməsinə daxil olaraq “Sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi” adlı menyusunu icra etmək tələb olunur. Gələcəkdə isə digər bəyannamələrin də oflayn rejimdəki digər proqramlara ehtiyac duyulmadan bu rejimdə hazırlanması və istifadəçilər tərəfindən istifadəsi nəzərdə tutulur.
2. Oflayn rejimdə isə vergi idarəsinin internet saytına daxil olmadan oflayn rejimdə çalışan BTP proqramı vasitəsi ilə bəyannamələr hazırlanır, daha sonra proqramda paket halına salınaraq yoxlamalardan keçirilir və hazır olan paketlənmiş bəyannamələr göndərilmək üçün istifadəçilərin kompyuterlərində və ya digər daşıyıcı yaddaş qurğularında saxlanılır. Daha sonra isə portala daxil olaraq istifadəçilər “e-Bəyannamə” altbölməsində “Paket göndər” menyusunu hazırladıqları paketlənmiş sənədləri sistemə daxil edə bilirlər. İnternet Vergi Portalında qeyd olunan məlumata əsasən oflayn rejimdə BTP proqramının işlək vəziyyətdə olmasını təmin etmək üçün Java dəstəkləyici proqramın kompüterə qurulu olması vacib şərtlərdən biridir.

Elektron bəyannamə sisteminin çoxlu üstünlükləri var. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

1. Qanunlarda göstərilən bütün vergi və məlumat bəyannamələrini, habelə orqana göndərilən sənədləri təqdim etmək. Elektron bəyannamədə təqdim olunan bütün

sənədlər hüquqi qüvvədir, buna görə sənədləri elektron poçt vasitəsilə təqdim edərkən sənədləri başqa şəkildə təqdim etməməlisiniz. Bundan əlavə, təqdim etdiyiniz bütün sənədlər hər zaman sistemdə sizin ixtiyarınızdadır. Elektron bəyannamə sistemi sənədlərin doldurulmasının düzgünlüyünün və nəticələr barədə sifarişçinin məlumatlarının avtomatik yoxlanmasını təmin edir.

2.Mütəmadi olaraq onlayn vergi ödəmələri və vergi borclarının ödənilməsi. Hesablanmış məbləğin tam və ya bir hissəsini ödəmək, habelə müştərinin ödəmə anında cari vergi borcu olmadıqda əvvəlcədən ödəmə imkanı təqdim edir. Əlavə olaraq, edilən ödənişlərin tarixini və hər bir ödənişin vəziyyətini də görmək mümkündür.

3. Elektron bəyannamə sisteminin müştərisi olan vergi ödəyicilərinə verilmiş inzibati aktlar, qərarlar, sənədlər və orqana onun barəsində məlumatlar elektron poçt vasitəsilə göndərilir; sənədlər elektron şəkildə etibarlı bir elektron imza ilə imzalanır və qanuni qüvvəyə malikdir.

4.Cari vergi borcları ilə bağlı avtomatik xəbərdarlıq almaq. Müştəri vergi ödəmələrini gecikdirirsə, sistemdə təsdiqləndikdən sonra istifadəçilər üçün bir növ xəbərdarlıq göstərilir ki, ödəniş növlərinə görə borcun ətraflı təsvir ilə bağlı. Buna görə EBS-in müştərilərinə gecikmiş ödənişlər barədə hər zaman məlumat verilir və müştərinin əlavə gecikmə ödənişinin hesablanmaması üçün borcu sürətli ödəmək imkanı var.

5.Yeni məlumatları qeydiyyatda almaq və ya şirkət şöbələri, kassa aparatları və bank hesabları barədə onlayn məlumatları tənzimləmək.

6.Bildiriş bəyanatları ilə sənədlərin və ödənişlərin təqdim edilməsi üçün bir təqvimdən istifadə etmək. Təqvimdə gecikmiş bəyannamələr və gecikmiş ödənişlər haqqında məlumatlar göstərilir, təqdim ediləcək bəyannamələr / yaxın vaxtlarda ediləcək ödənişlər və gələcəkdə ediləcək sənədlər / ediləcək ödənişlər, habelə ödəmə şərtləri haqqında məlumatlar göstərilir. İş asanlıqla təşkil etmək və təqvim vasitəsilə ediləcək sənədlərin və vergi ödənişlərinin planını təqdim etmək mümkündür. Sistem sənədlərin

son müddəti, ödəmə şərtləri və vergilərin miqdarı ilə əlaqədar xatırlatmaları da təmin edir.

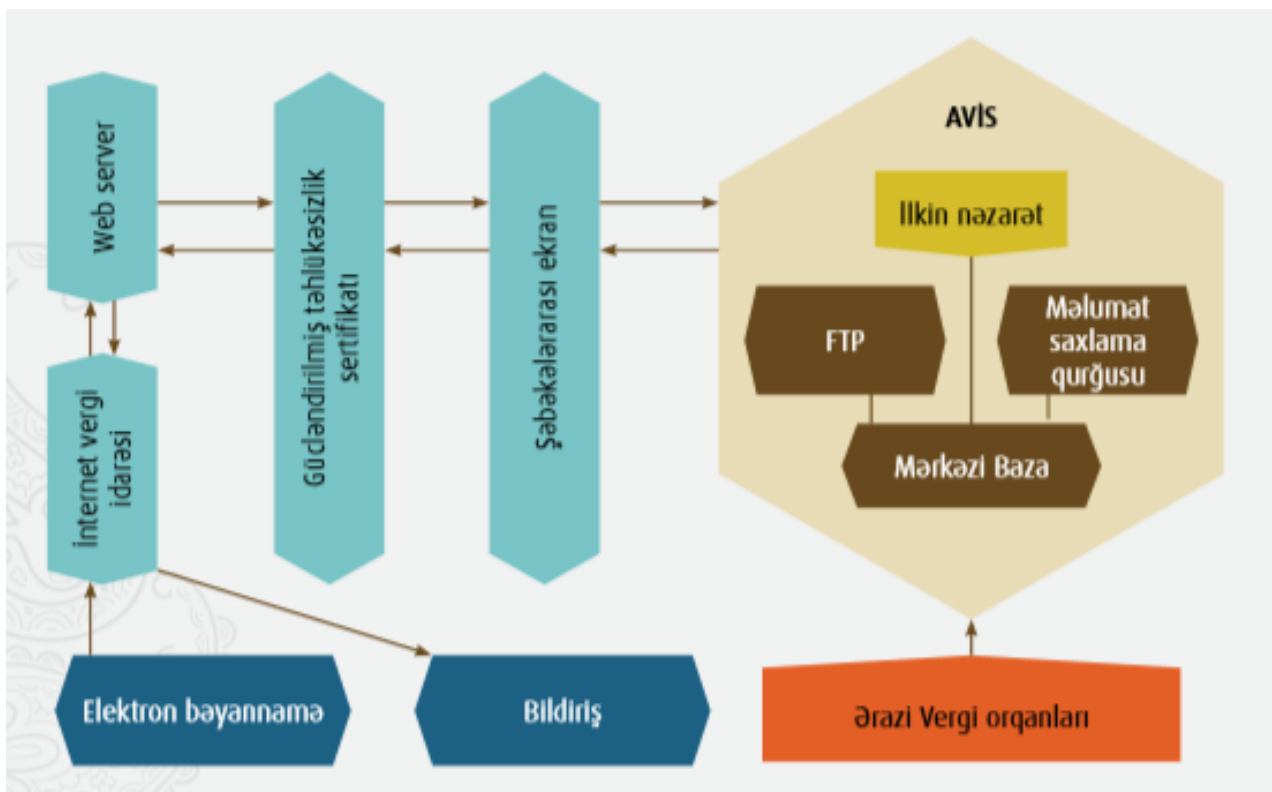
7. Bir neçə müştəri ilə işləmək. Məsələn, bir neçə şirkətdə idarə heyətinin üzvü olsanız, eyni zamanda EBS-ni fiziki şəxs kimi istifadə etmək imkanınız varsa, EBS istifadəçilər tərəfindən təmsil olunan vergi ödəyiciləri arasında asan və sürətli keçid təmin edir.

8. İnteraktiv köməkçidən istifadə etmək. EBS-in hər bölməsi üçün bir köməkçini işə salmaq mümkündür, burada açılmış bölmə və sənədlərin tamamlanması barədə əlavə məlumat əldə edə bilərsiniz.

9. Vergi borclarının mövcudluğu / olmaması ilə bağlı bir məlumat almaq. EBS istifadəçisinin ifadənin hansı tarixdə alınacağını seçmək imkanı, həmçinin ifadənin həqiqiliyini, eyni zamanda EBS istifadəçisi olan üçüncü şəxs tərəfindən yoxlanıla bilər.

Elektron bəyannamənin tətbiqindən əldə olunan nəticələr:

- Hazırda ölkəmizdə demək olar ki, əlavə dəyər vergisinin böyük hissəsi – təxminən 99% -i elektron şəkildə verilir.
- 2013-cü ildə bəyannamələrinin verilmə səviyyəsi 96,1%, həmin bəyannamələrin 93,4%-i isə elektron formatda internet vasitəsilə vergi orqanlarına göndərilmişdir. [1, səh. 86]

Şəkil 3.2 Elektron bəyannamə

➤ **Elektron sənəd şəklində olan hesabatların yönləndirilməsinə aid ərizə və müqavilə formaları**

Əsasən vergi sistemində kargüzərliqda tətbiq üçündür. Fəaliyyətə 23. 07. 2007-ci ildən başlamışdır. Qabaqcıl texnologiyaların vətəndaşların gündəlik həyatının müxtəlif sahələrində tətbiqini təmin etmək, dövlət qurumlarının elektron xidmətlərinin sayını və keyfiyyətini artırmaq barədə əmr imzalanmışdır. Yeni nəsil elektron xidmətlərin tətbiqi yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcıdır.

Elektron sənəd şəklində olan hesabatların yönləndirilməsinə aid ərizələrin və müqavilə formalarının tətbiqinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- ödəyicilərə təqdim edilən e-xidmətlərin artırılması;
- ödəyicilərlə fiziki əlaqə formalarının məhdudlaşdırılması və s.

Əldə olunan nəticələr:

- vergi orqanlarının və vergi ödəyicilərinin fəaliyyətində faydalılığın artırılması;
- izafi vaxt itkisinin aradan qaldırılması;
- vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi. [1, səh.87]

➤ **Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin “bir pəncərə” prinsipi üzrə qeydiyyatı**

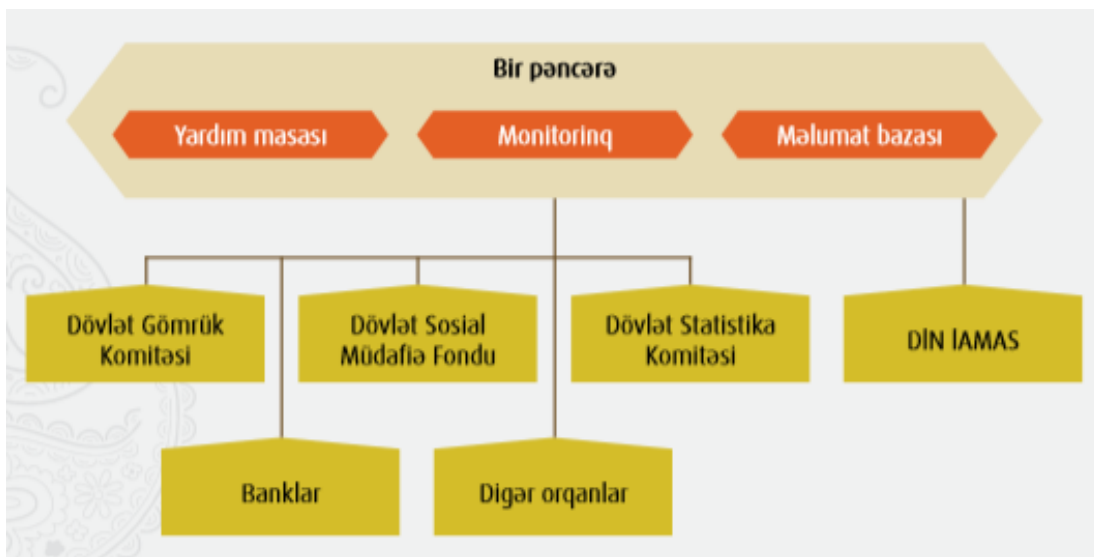
Ölkəmizdə həmişə sahibkarlığa və onun inkişafını dəstəkləmək üçün müxtəlif işlər görüldü. Məhz bu işlərdən biri də sahibkarlığı dəstəkləməkdən ötrü 2008-ci il yanvar ayında sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyata alınması prosesinin “bir pəncərə” sistemi ilə reallaşdırılması oldu. Bu sistemin vasitəsilə sahibkarlıq subyektlərinə aid məlumatların hamısı vahid halda bir yerdə mərkəzləşdirilir, həmin sahibkarların vergi orqanlarındakı qeydiyyatı, həmçinin digər struktur qurumlarda olan qeydiyyatları sinxronlaşdırılması planlaşdırılır. Bu sistemin tətbiqi ilə biznesə başlama sahəsində islahatlarda Doing Business 2009 hesabatında Azərbaycan ən islahat aparan ölkə olaraq müəyyənəşdirilmişdir.

Burada əsas məqsədlərə:

- şəxsi biznesin qurulması mərhələlərinin asanlaşdırılması;
- investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- fərdi sahibkarların orqanlardan asılılığının minimuma endirilməsi və s. aiddir.

Əldə olunan nəticələr isə bunlardır:

- şəxsi biznesə başlama mərhələsinin sadələşdirilmiş və şəffaflaşdırılmış;
- qeydiyyat prosedurlarında say cəhətdən azalma, on üçdən altıya, indi isə üçədək enmə təmin edilmişdir;
- zamana qənaət edilmiş, qeydiyyat əlli üç gündən beş günə, hal-hazırda isə qeydiyyat iki gün təşkil edir;
- çoxpilləli qeydiyyat mərhələləri ləğv olunmuş və asanlaşdırılmışdır. [1, səh.88]

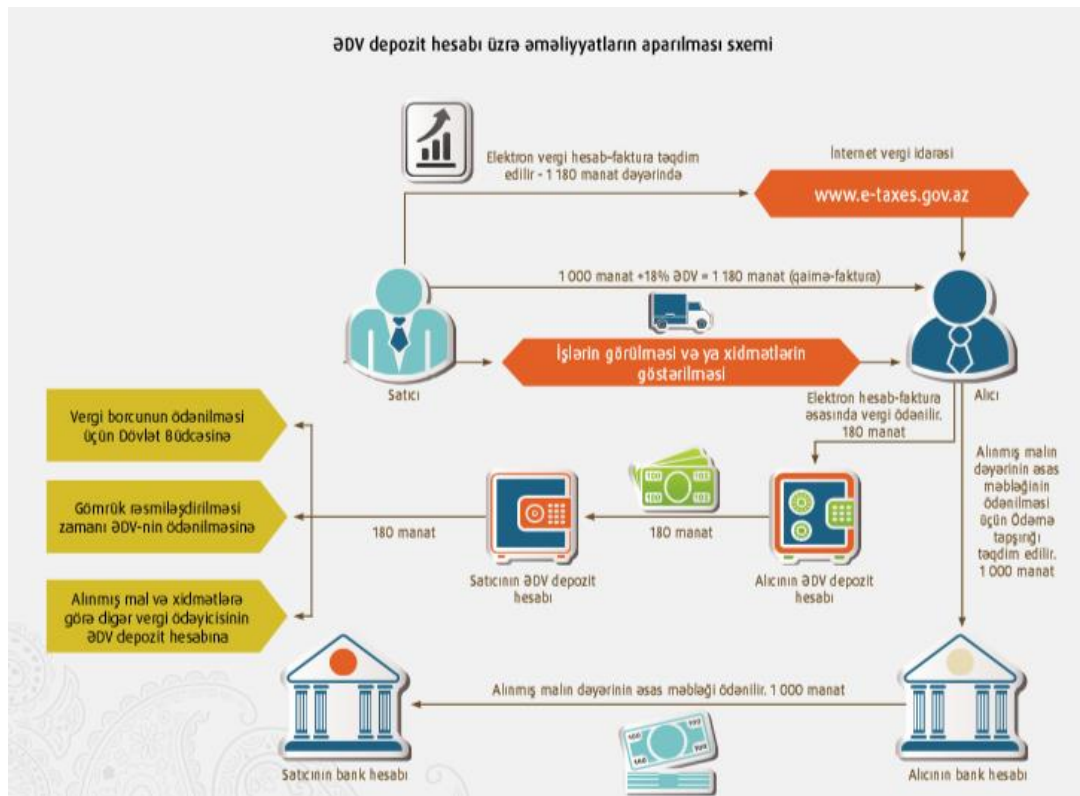
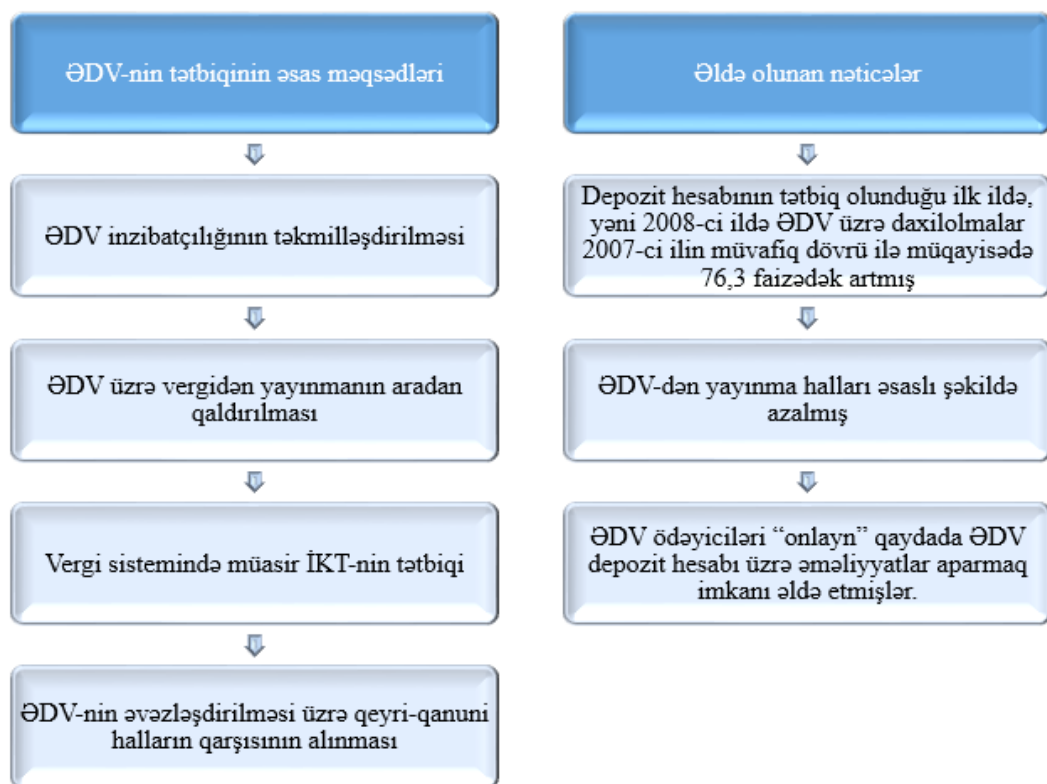

Şəkil 3.3 “Bir pəncərə”-nin digər dövlət və qeyri-dövlət qurumları ilə integrasiyası

➤ **ƏDV-nin depozit hesabı**

Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergidən yayınmanın məhdudlaşdırılması və əlavə dəyər vergisində inzibatçılığı inkişaf etdirmək məqsədilə 2008-ci ildən əlavə dəyər vergisinin depoziti hesabının tətbiqi və istifadəsinə başlanmışdır. Qanunverciliyə əsasən məhsulu alan fiziki və ya hüquqi subyektlər fakturada verilən məhsulun dəyərini məhsulu satan şəxsin hesabına ödəməlidir. Və eyni zamanda hesablanan əlavə dəyər vergini isə satıcının həmin vergini əvəzləşdirə biləcəyi və istifadə edəcəyi depozit hesabına köçürməlidir. Ödəyicilər ƏDV-nin depoziti hesabına vergilərin ödənilməsini, başqa ödəyicilərin təqdim etdikləri vergi hesab-fakturası ilə ƏDV məbləğinin ödənməsi və idxal əməliyyatlarında əlavə dəyər vergisinin ödənilməsi reallaşdırıla bilər. Təqdim olunan sistemin köməkliyi ilə vergi qurumları subyektlərin ƏDV-nin subhesabı olan bu hesabda həyata keçirdikləri əməliyyatların hərəkət istiqamətinə, vergilərin əvəzləşdirilməsinə, həmçinin, subyektin dövlət büdcəsinə olan öhdəliklərinin bu hesabdən ödənilməsi əməliyyatlarına nəzarəti funksiyasını icra edirlər. [1, səh.90]

Şəkil 3.4 Əlavə dəyər vergisinin məqsəd və nəticə diaqramı. (Mənbə [1, səh.90])

Şəkil 3.5 Əməliyyatların aparılması sxemi

➤ **Banklarla onlayn integrasiya**

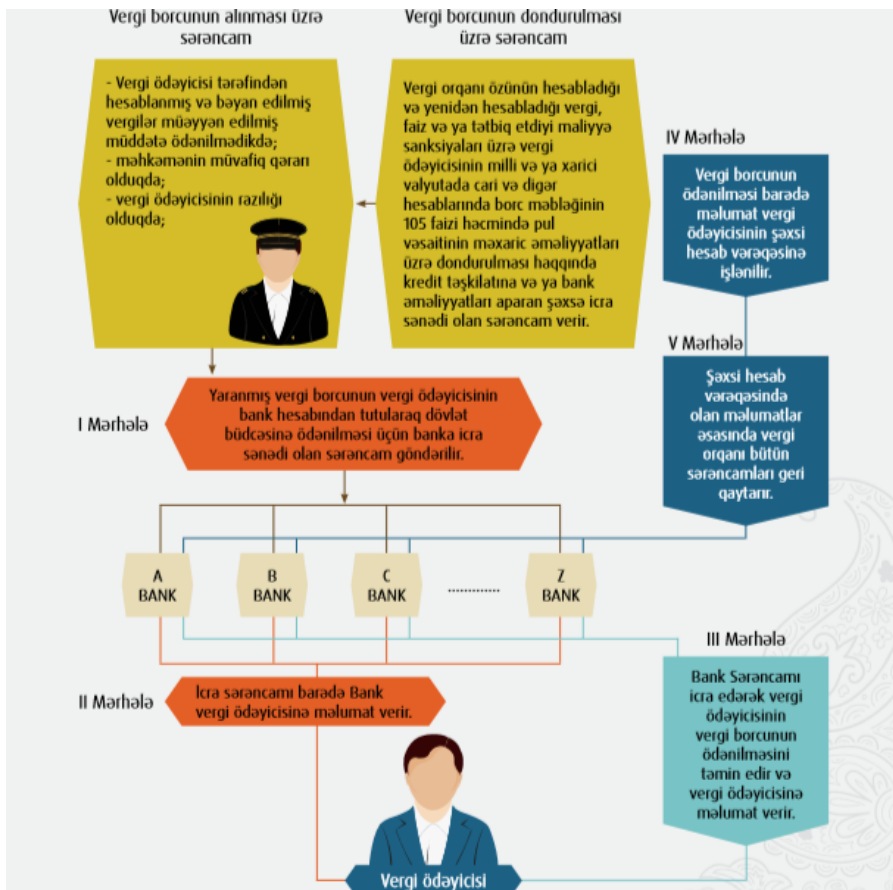
Banklarla nazirlik arasında ödəyicilərin hesablarının açılması, vergi ilə bağlı borclar, onların faizlərinin, həm də tətbiqləşdirilmiş maliyyə sanksiyalarının büdcədən götürülməsi hesabına şəhadətnamə-dublikatların və sərəncamların banklara verilməsi ilə əlaqədar e-transferi reallaşdırmaqdan ötrü 2008-ci ildə işə başlandı. Elektron informasiya mübadiləsi AR-in Mərkəzi Bankının sistemi vasitəsilə aparılır. Nazirlik Mərkəzi Bank və onun nəzdində olan banklarla e-sənəd transferi barəsində ümumi bir saziş imzalamışdır. Eyni zamanda burada bankların elektron transferə qoşulma prinsipi müəyyənəşdirilmişdir.

Əsas məqsədlərə aiddir:

- bank hesablarının onlayn rejimdə açılması;
- şəhadətnamə-dublikatın onlayn rejimdə göndərilməsi;
- vergi ödəyicilərinin inzibati xərclərinin azaldılması;
- vergi borclarının alınması işinin təkmilləşdirilməsi.

Əldə olunan nəticələr isə bunlardır:

- ödəyicilər orqana gəlmədən bank hesablarını açmaq imkanı əldə etmiş;
- bank hesablarının açılması üçün orqanda sənədləşməyə sərf olunan vaxt ən azı azaldılmış;
- borcların alınmasının səmərəliliyi artırılmışdır. [1, səh.92]

Şəkil 3.6 Vergi borclarının alınması üzrə sərəncam verilməsinin mexanizmi

➤ Elektron vergi hesab-fakturaları

Elektron vergi hesab fakturaları əlavə dəyər vergisi ödəyiciləri ilə aparılan vergi inzibatçılığının müasir formalara uyğun aparılması məqsədi ilə yaradılmış və 01.01.2010 tarixindən etibarən istifadəsinə başlanılmışdır. Bu altsistem vasitəsilə vergi hesab-fakturalarını istifadəçilər sistemə daxil olaraq anındaca onlayn formada tərtib edə, hər hansı bir yanlışlıq olduğu təqdirdə əməliyyatı ləğv edə, həmçinin, dəqiqləşdirmələr apara, uyğunsuzluq olduğu halda yenidən əvəzləşdirilmə aparıla bilən hesab fakturalar haqqında məlumatları daxil etmək imkanı qazanırlar. Həmçinin, sistemin digər bir üstünlüyü isə lazımi fakturaları paketləmə əməliyyatı aparmadan digər tərəfə maneəsiz təqdim etmək üçün istifadəçilərə imkan yaradılmasıdır. [1, səh.94]

Qeyd etmək lazımdır ki, bu altsistemdən bütün şəxslər deyil, əlavə dəyər vergi ödəyicisi olan fiziki və ya hüquqi şəxslər və eyni zamanda elektron sənəd mübadiləsi aparmaq haqqında müqaviləsi olan vergi ödəyicisi olanlar istifadə etmə imkanına malikdir.

Şəkil 3.7 Elektron vergi hesab fakturalar

Əsas məqsədlər:

- vergi sistemində innovativ texnologiyaların tətbiqi;
- ƏDV-dən yayınma hallarının qarşısının alınması;
- vergi nəzarətinin gücləndirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin öz vaxtlarına və maliyyə vəsaitlərinə qənaət etməsi və s.

Əldə olunan nəticələr:

- kağız dövriyyəsi və vaxt itkisi xeyli dərəcədə azalmış;
- saxta vergi hesab-fakturalardan istifadənin qarşısı birdəfəlik alınmış;
- vahid məlumat bazası hesabına ətraflı təhlillər aparmaq imkanına nail olunmuş;
- vergidən yayınma hallarının qarşısı alınmışdır. [1, səh.94]

➤ Onlayn kargüzarlıq

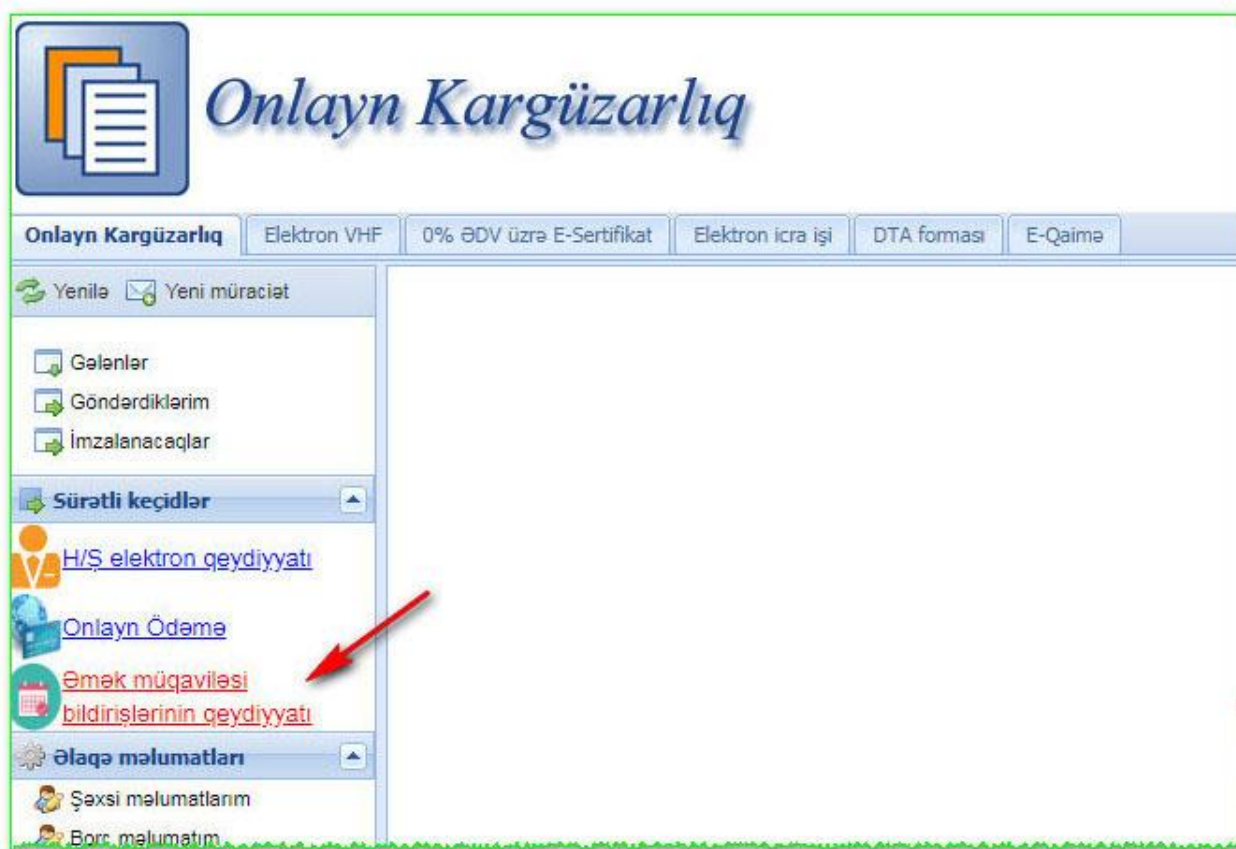
İnnovativ informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində 2010-cu ildən Vergilər Nazirliyi onlayn kargüzarlıq sisteminə keçid etdi. Həmin bu kargüzarlıq sistemilə

elektron hökumətdə vətəndaşla dövlət, biznes sahibləri ilə dövlət və biznes sahiblərinin bir birilə arasındakı əlaqələr beynəlxalq səviyyədə təşkil olundu.

Bu elektron formada olan sənədlərin vergi ödəyiciləri və vergi qurumları arasında transferini reallaşdıran bir altsistemdir. Altsistem vasitəsilə Avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sistemindəki məlumatlar nazirliyin daxili kargüzərliq sisteminə birbaşa ötürülür. Sistemdən göndəriş edilən hər bir sənəd rəsmi statusdadır.

Sənəd mübadiləsində sistem hər bir istifadəçiyə aid olan kod, parolu və şifrəsi olan şəxsi elektron qutu ayırır və göndəriş edilmiş və qəbul olunmuş bütün sənədlər bu qutuda öz yerini alır, əgər lazım olarsa istifadəçi sənədlərinə yenidən baxa bilər.

Bu sistem vasitəsilə istifadəçi nəinki öz sənədlərinə həm də istənilən zaman özünün müraciət etdiyi vergi qurumları daxilində real zaman rejiminə əsasən hərəkəti görə bilər və cavablandırılmış müraciəti ilə də öz şəxsi qutusunda açıb oxuması mümkündür. [1, səh.96]

Şəkil 3.8 Onlayn kargüzərliq

Bu kargüzarlığın tətbiq olunması nəticəsində ödəyicilər və orqan arasında hər birimizin bildiyi kağız formada olan sənədlərin göndərilməsi həm zaman, həm də resursların itkisində qənaət əldə etməyə kömək etmişdir.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Nazirliyin tədqim etdiyi elektron xidmətlərin hər biri ölkəmizdə məhz vergi ödəyiciləri ilə orqanlar arasındakı münasibəti daha da sadə, səmərəli və şəffaf etmək üçündür.

Onlayn kargüzarlığın tətbiqində əsas məqsəd:

- vətəndaşların müraciətlərini quruma gəlmədən birbaşa internet vasitəsilə orqana göndərə bilməsi;
- vətəndaşların göndərdikləri müraciətlərini orqana daxil olduqdan sonra orqan daxilində olan bütün hərəkət sxemini internet üzərindən izləmək və lazım olduğu halda məsul icraçıyla zəng edərək əlaqə qura bilməsi və s.

Əldə olunan nəticələr isə:

- kargüzarlıq fəaliyyətinin rahat, şəffaf, vaxta və resurslara qənaət etmək baxımında təmin edilməsi;
- vergi qurumlarına ödəyicilərin müraciətlərinin daha asan olmasına şərait yaranmışdır.

[1, səh.96]

➤ **Fərdi sahibkarların və kommersiya hüquqi şəxslərin onlayn qeydiyyatı**

Beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırmaq üçün nazirlik tərəfindən fərdi sahibkar subyektlərinin qeydiyyatı alınması üçün 01.07.2011 tarixindən bu yana müəyyən tədbirlər görüldü. Sahibkarların fəaliyyəti məhz nazirliyin veb-portalında onlayn şəkildə qeydiyyatı başlandı. Digər elektron xidmətlər kimi sahibkarların və kommersiya hüquqlu şəxslərin fəaliyyəti bir pəncərə prinsipi altında elektron şəkildə qeydiyyatı alınmışdır. Kommersiya hüquqi şəxslərin elektron qeydiyyatı xidməti nazirlik tərəfindən 2012-ci ildə təqdim edilməyə başlandı. [1, səh.97]

Şəkil 3.9 Fərdi sahibkarların və kommersiya hüquqi şəxslərin onlayn qeydiyyatı

Təqdim olunan sistem yerli investisiyalı MMC-lərin təsisçisi olan fiziki və hüquqi şəxslərə həmin cəmiyyətlərin qeydiyyatını sürətli və adi olmaqla iki cür aparmağa imkan verir. Qeydiyyatın birinci üsulu ilə istifadəçilər MMC-lərin elektron qeydiyyatını dərhal, ikinci üsul ilə isə bir gündən gec olmayan zaman müddətində həyata keçirə bilmə imkanı əldə edirlər. Dövlət tərəfindən cəmiyyətə və eləcə də biznes sahəsinə ilk elektron xidmət kimi kommersiya hüquqi şəxslərin elektron qeydiyyatı xidməti təqdim olunmuşdur ki, bu xidmətdən yalnız elektron imzadan istifadə etməklə yararlanmaq mümkündür. Azərbaycan hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatının elektron şəkildə həyata keçirilməsi ilə Doing Business 2015 hesabatının “Biznesə başlama” göstəricisi üzrə dünyada qabaqcıl ölkələr sırasındadır.

Əsas məqsədlər:

- inkişaf etdirilən sahibkarlıq;
- biznes mühitinin əlverişli formada təşkili;
- şəxsi biznesin qurulması mərhələlərinin daha da sadələşdirilməsi;
- qeydiyyatın şəffaf aparılması və s.

Əldə olunan nəticələr:

- fərdi sahibkarlar və yerli investisiyalı məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin vergi orqanlarına get maddən, vaxt itkisinə yol vermədən İnternet Vergi İdarəsi vasitəsilə qeydiyyatla alınmasına başlanılmış;
- qeydiyyat prosedurları elektronlaşdırılmış və sadələşdirilmişdir. [1, səh.97]

➤ Vergilərin elektron qaydada ödənişi

Vətəndaşlara və biznes strukturlarında fəaliyyət göstərənlərə verilən elektron xidmətlərin növlərini və həcmi artırılması üçün nazirlik və qurum tərəfindən bəzi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Məhz onlardan biri də nazirlik ilə MB-ın birlikdə reallaşdırdıqları vergilərin və rüsumların elektron qaydaya əsasən ödənişi sisteminin yaradılmasıdır. Bu 2012-ci il tarixindən bəri artıq tətbiq edilir. Ödəyici özünə məxsus plastik kartla onlayn şəkildə vergilərinin ödənişlərini reallaşdırma bilər.

Burada əsas məqsədlər:

- ödəyicilərinin quruma, banka və başqa ödəniş edəcəyi yerə getməyərək istədiyi məkandan və istənilən vaxtda ödənişlərini internet vasitəsilə həyata keçirə bilməsi;
- ödəmənin etibarlı və təhlükəsiz aparılması;
- inzibati xərclərin azaldılması və s.

Əldə olunan nəticələr:

- elektron xidmətlərin göstərilməsi sahəsində çevik və səmərəli idarəetmə təmin edilmiş;
- şəffaflıq artırılmış;
- vergi ödəyicisinin izafi vaxt sərfiyyatı minimuma endirilmiş;
- vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsinə nail olunmuşdur. [1, səh.98]

1-ci mərhələdə vergi ödəyicisi KÖMİS-də öz VÖEN-ni daxil etməklə borcunu öyrənir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MƏRKƏZİ BANKI
KÜTLÜVİ ÖDƏNİSLƏR ÜÇÜN MƏRKƏZİ ŞƏKİLDƏ MƏLUMAT SİSTEMİ

Seçilmiş ödənişlər

Vergi ödəyicisi	Vergi ödəyicisi adı	Vergi ödəyicisi kodu	Vergi ödəyicisi ünvanı	Vergi ödəyicisi telefon nömrəsi	Vergi ödəyicisi fəaliyyət sahəsi	Vergi ödəyicisi məlumatları
Vergi ödəyicisi	SAVİBNET MƏRKƏZİ MƏLUMAT SİSTEMİ	8000000071	111111	8 40 100 00	8 40 100 00	8 40 100 00

2-ci mərhələdə vergi ödəyicisi plastik kartla ödənişi tamamlayır

3-cü mərhələdə vergi borcunun ödənilməsi barədə mədaxil qəbzi çap olunur

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏRKƏZİ BANKI
Kütlüvə Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş Məlumat Səhifəsi

Vergi ödəyicisi

Vergi ödəyicisi	Vergi ödəyicisi adı	Vergi ödəyicisi kodu	Vergi ödəyicisi ünvanı	Vergi ödəyicisi telefon nömrəsi	Vergi ödəyicisi fəaliyyət sahəsi	Vergi ödəyicisi məlumatları
Vergi ödəyicisi	SAVİBNET MƏRKƏZİ MƏLUMAT SİSTEMİ	8000000071	111111	8 40 100 00	8 40 100 00	8 40 100 00

Şəkil 3.10 Vergilərin elektron şəkildə ödənilməsi

➤ Elektron audit (e-audit)

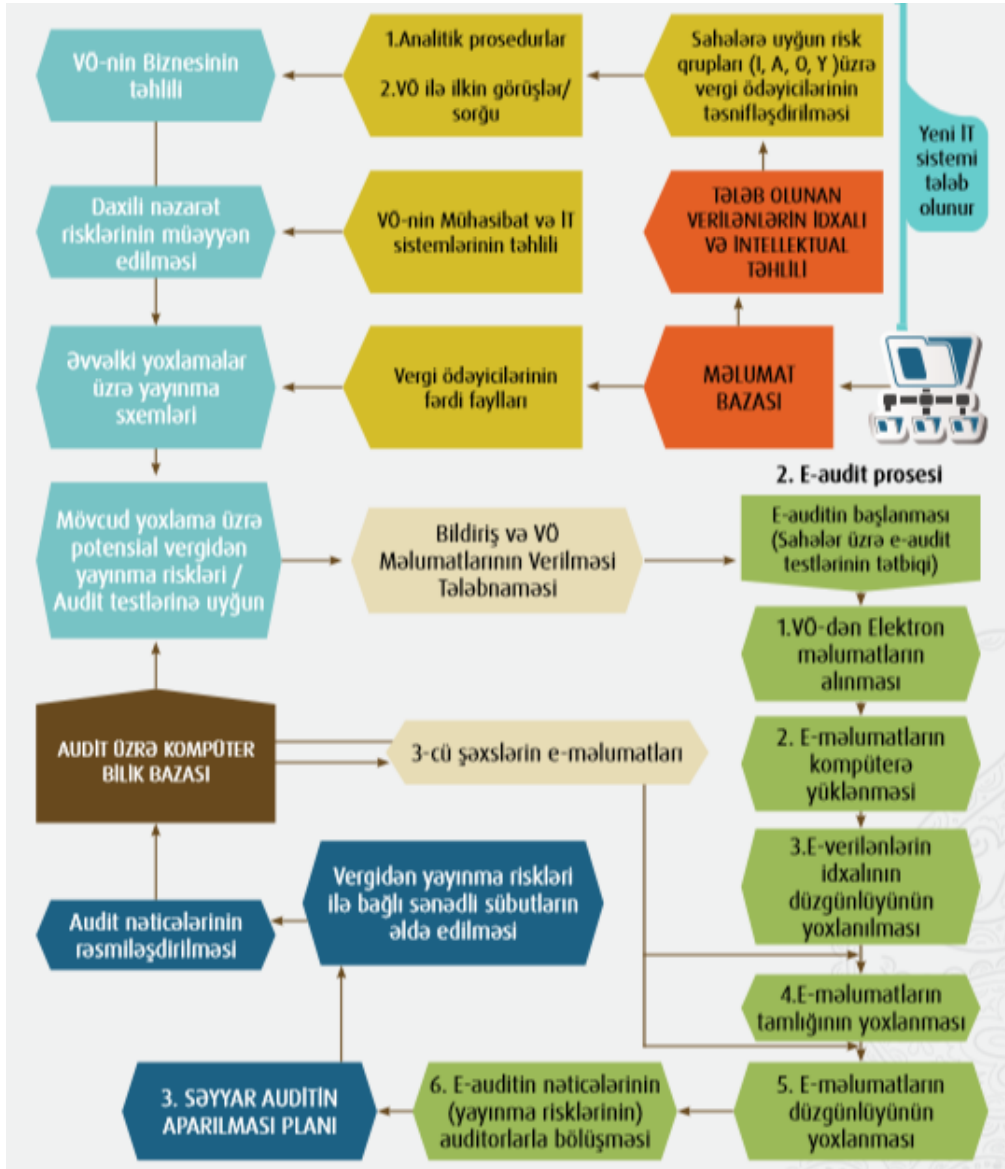
Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Fəaliyyət Planından irəli gələn öhdəliklərə əsasən Vergilər Nazirliyinin benefisiarı olduğu tvinning layihəsinin həyata keçirilməsi təmin olunmuşdur. E-auditin tətbiqi ilə bağlı müvafiq tədbirlərin görülməsi Vergilər Nazirliyinin vergi qanunvericiliyinin strateji planına daxil edilmişdir. Tvinning layihəsi 01.03.2011 tarixində başlayıb və 30.05.2015 tarixində başa çatıb. Layihə Niderland Krallığının Vergi Administrasiyası ilə birlikdə həyata keçirilmiş Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilmişdir.

Əsas məqsədlər:

- vergi nəzarətində müasir innovativ metodların tətbiq edilməsi;
- aparılan yoxlamaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- sahələrin xüsusiyyətlərinin və elektron auditin tətbiq olunmuş sahələrdə işləmə prinsiplərinin dəyərləndirilməsi.

Əldə olunan nəticələr:

- yoxlama vaxtı gedən zaman və bu iş üçün ayrılan insan resursunun həcmi xeyli azalmış;
- vergi yoxlamalarının səmərəliliyi əhəmiyyətli şəkildə artmışdır. [1, səh.100]

Şəkil 3.11 Azərbaycanda tətbiqi üçün nəzərdə tutulan müasir vergi auditi modeli

➤ **Sertifikat Xidməti Mərkəzi (Asan İmza)**

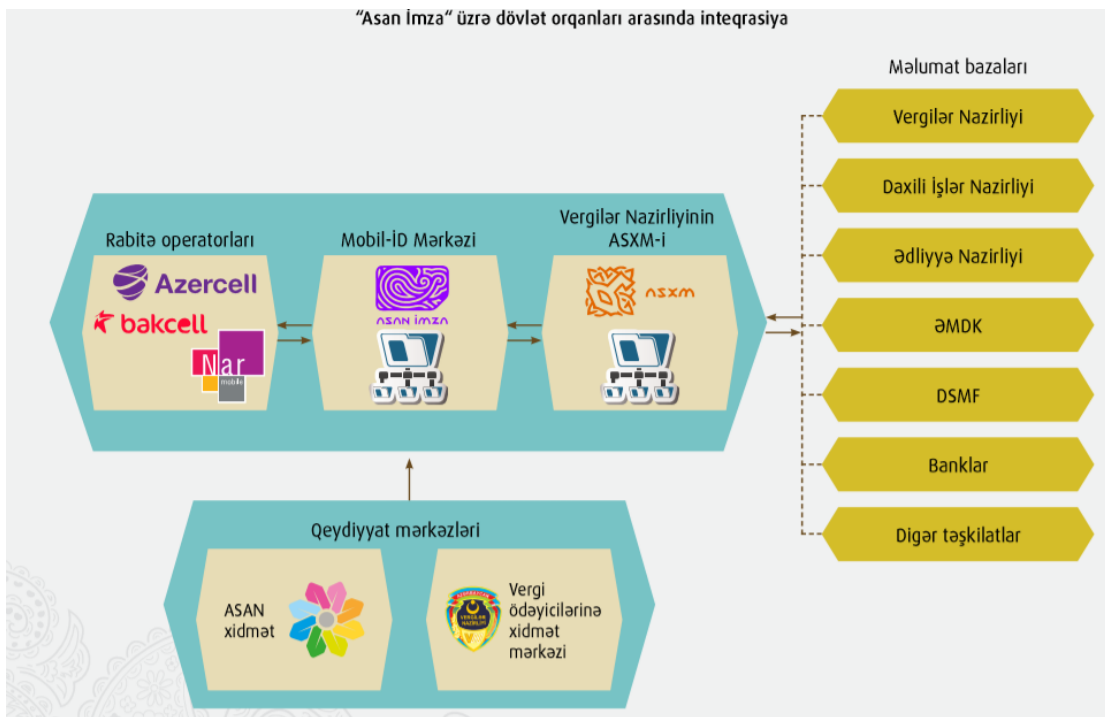
2013-cü ildə informasiya texnologiyalarının inkişafı və təqdim edilən e-xidmətlərin təkmilləşməsi, həmçinin bu xidmətlərin təhlükəsizliyinə cavab verən Asan İmza kartı ilə fəaliyyət göstərən Asan Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi (ASXM) yaradılıb. Mərkəz Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyində akkreditə edilərək fəaliyyətə 09.04.2013-cü ildə başlamış və sertifikat vermək hüququ vardır. Dövlət orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə sertifikat xidmətlərinin göstərilməsi ilə məşğuldur.

Əsas məqsədlər:

- Mobil Hökumətə keçidə əlverişli şəraitin yaradılması;
- nağdsız hesablaşmaların artırılması;
- ödəyicilərin daha sürətli, təhlükəsiz və çevik şəkildə nazirliyin e-xidmətlərindən istifadə imkanının yaradılması.

Əldə olunan nəticələr:

- Mərkəzin istismara verilməsilə fiziki və hüquqi şəxslərin, həmçinin POS terminalların internet üzərindən qeydiyyatı daha da asanlaşmış;
- Bir çox elektron xidmətlərin “ASAN İmza”nın tətbiqi ilə həyata keçirilmişdir, misal olaraq hesab-fakturaların göndərilməsi və.s kimi əməliyyatlar. [1, səh 102]

Şəkil 3.12 ASAN İmza üzrə dövlət orqanları arasında integrasiya

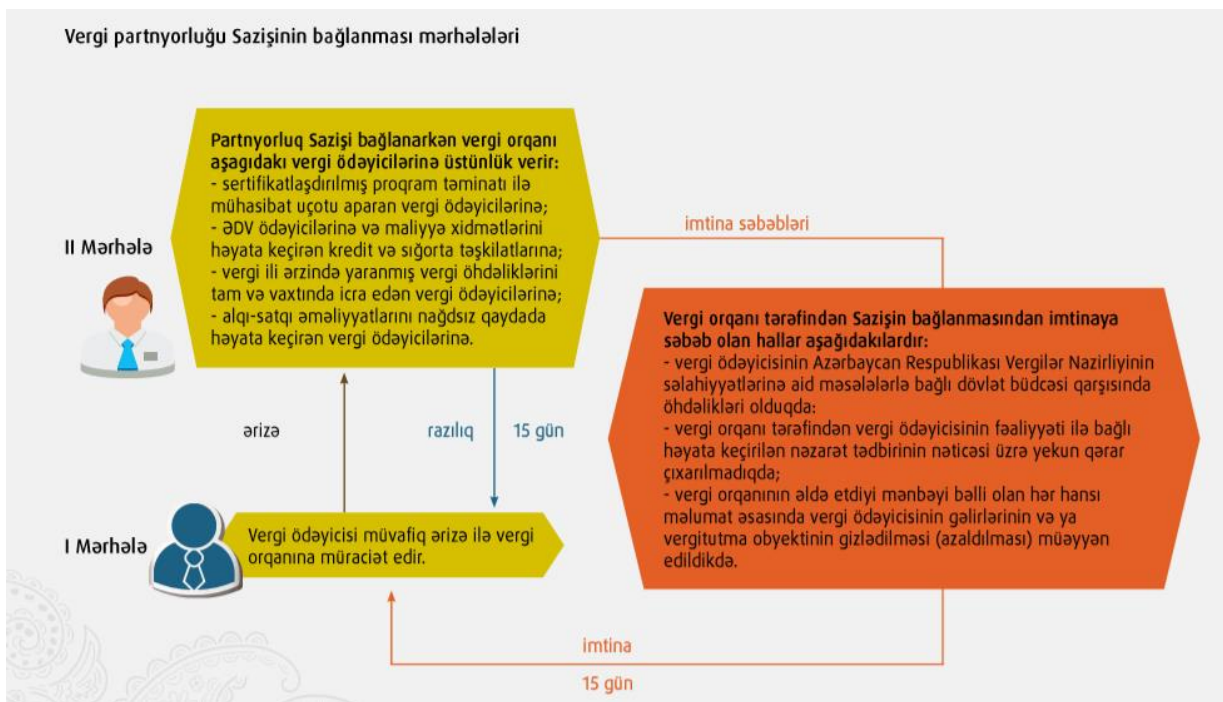
➤ Vergi Partnyorluğu Sazişi

Saziş orqan və ödəyicilər arasındakı münasibətləri tənzimləmək məqsədi ilə yaradılmış, 19.07.2013 tarixində Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş və hazırda da bu haqda Vergi Məcəlləsinin maddələrinə müəyyən bəndlərinə məlumatlar əlavə edilmişdir. Saziş vergi sahəsində yaranan risklərin minimum səviyyəyədək azadılması məqsədi ilə vergi orqanları və ödəyiciləri arasında könüllü razılıq əsasında bağlanmış razılaşma sənədidir. Partnyorluq Sazişi həmçinin, dünya ölkələrinin vergi təcrübəsində tətbiq olunmuş və sınaqdan çıxmış inzibati metodlardan biri olaraq geniş yayılmış və digər ölkələr tərəfindən də istifadə olunan metoddur. Həmin metodun köməkliyi ilə partnyorluq münasibətlərində qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması səviyyəsi yüksəldilməsinə köməklik edir. Vergi ödəyicilərin eyni zamanda vergi qurumlarının maraqlarını saziş qarşılayır. Sazişin müsbət cəhətlərindən biri onu imzalayan şəxs vergi qarşısındakı öhdəliklərini zamanında və qanunvericiliyə uyğun etməyə cəhd edir. Bunun da nəticəsində orqan inzibatçılıq xərclərinə və zamana qənaət

etmiş olur. Saziş ən əsas da ödəyicilərin fəaliyyətinə müdaxilə olunmasının minimumlaşdırılmasına köməklik edir. Sazişi imzalamış istifadəçi vergi qurumlarından onun üçün zəruri olan məlumatları almaq imkanlarını artırır, gələcəkdə yarana biləcək biznesi ilə bağlı öhdəliklərindən qabaqcadan məlumatlı olur. [1, səh.104]

Şəkil 3.13 Sazişin bağlanılmasında əsas məqsədlər

Şəkil 3.14 Vergi partnyorluğu Sazişinin bağlanması mərhələləri

➤ Vergilər Nazirliyinin elektron kitabxanası (e-kitabxana)

Nazirliyin elektron kitabxanası informasiyaları tək bir bazada toplayaraq orqanın işçilərinin rahat istifadəsini təmin etmək üçündür. Kitabxana 02.06.2014 tarixindən fəaliyyətdədir. Bu kitabxana hər bir vergi işçisi, xüsusilə xidmətə yeni qəbul edilmiş əməkdaşlar üçün əvəzolunmaz vasitədir. Kitabxananın ayrı-ayrı bölmələri hər bir əməkdaşa lazım olan materialları asanlıqla əldə etməyə şərait yaradır. Elektron kitabxana «Qanunvericilik», «Xarici təcrübə», «Vergi forumu», «Təqdimatlar», «Terminlər», «İndekslər», «Video materiallar», «Tarix» başlıqlı bölmələrdən, eləcə də «Saytın xəritəsi», «E-ünvanlar», «Nəşrlər», «Media», «Onlayn test», «Attestasiya sualları», «Mühasibat uçotu standartları» və «Əlaqə» kimi köməkçi bölmələrdən ibarətdir. [1, səh.106]

Şəkil 3.15 Vergilər Nazirliyinin elektron kitabxanası

Əsas məqsədlər:

- orqan işçlərinin intellektual və peşəkarlıq potensialına inkişafa dəstək göstərmək;
- fərqli sahədə var olan elektron informasiyaların ümumi bazada toplanması və sistemləşdirilməsi, həmişə yenilənməsi;
- orqanda çalışanların informasiyalardan daha sürətli istifadəsini təmin etmək;
- funksional sahələr üzrə təkmilləşmələrin aparılması üçün diskussiya platformasının təşkili (vergi forumu);
- məsafədən asılı olmadan vergi əməkdaşları arasında qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətin qurulmasına əlverişli imkanın yaradılması.

Əldə olunan nəticələr:

- Vergilər Nazirliyinin təsdiq etdiyi və digər aidiyyəti hüquqi aktların və materialların vahid elektron bazası yaradılmış;
- E-kitabxananın istifadəsi üçün nazirliyin əməkdaşlarına korporativ şəbəkə vasitəsilə imkan yaradılmış;

- Ən müasir proqram təminatı əsasında hüquqi aktlar və materiallar üzrə ətraflı axtarış sistemi işlənmiş;
- Vergilər Nazirliyinin fəaliyyəti üzrə materiallar (o cümlədən keçirilən konfranslar, treninqlər, müsahibələr və s.) ümumi bir bazada toplanır və vergi əməkdaşlarının geniş istifadəsinə verilmişdir;
- Vergi orqanı əməkdaşlarının digər ölkələrdə iştirak etdiyi konfransların və başqa tədbirlərin hesabatlarının (materiallarının) e-kitabxana vasitəsilə digər əməkdaşlarla bölüşdürülməsi mümkün olmuşdur. [1, səh.106]

➤ **Beynəlxalq Vergi İnformasiya Platforması (BVİP)**

Vergi siyasətinin əsas prioritetlərini iqtisadi integrasiya şəraitində vergi sisteminin idarəetmə prinsipləri və metodların tətbiqi, ağıllı texnologiyaların istifadəsi və e-xidmətlərin genişləndirilməsi təşkil edir. Nazirlik hər zaman ən inkişaf etmiş beynəlxalq təcrübənin müəyyənləşdirilməsi və istifadəsi üçün aidiyyəti sahələrlə bağlı araşdırma və tədqiqatlar edir, xarici ölkələrdə olan vergi sistemini öyrənir və ən qabaqcıl təcrübələrin tətbiqinin yarada biləcəyi imkanları qiymətləndirərək müəyyən tədbirlərin reallaşmasını təmin edir. Buna görə də nazirlikdə xarici ölkələrin vergi sisteminin tədqiqi işlərinə xüsusi önəm verilir. Bu işlər nəticəsində inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələrin iqtisadi, həmçinin vergi sistemlərinin təhlilinə kompleks şəkildə yanaşılır və maraq doğuran parametrlər üzrə dəyərli informasiyaları özündə cəmləyən ətraflı Məlumat Bazası yaradılır. Məlumat bazası xüsusi platforma əsasında idarə edilən və digər ölkələrin təcrübələrini sistemli və müqayisəli formada öyrənilməsinə, mütərəqqi və innovativ təcrübələrin aşkar olunmasına imkan verir. Beynəlxalq Vergi İnformasiya Platforması 01.01.2015 tarixindən fəaliyyətdədir. [1, səh.108]

Əsas məqsədləri:

- müqayisəli standartlar əsasında ən yaxşı təcrübənin aşkar olunması və təhlili üçün innovativ platformanın yaradılması (İnternational Benchmarking);
- xarici ölkələrin vergi sisteminin funksional sahələri üzrə araşdırma və tədqiqatların aparılmasına imkan verən informasiya dəstəyinin təmin olunması;

- vergi sistemində qabaqcıl beynəlxalq təcrübə və idarəetmə modellərinin tətbiqinin genişləndirilməsi;
- beynəlxalq və regional təşkilatlar, xarici ölkələrin vergi administrasiyaları barədə informativ bazanın formalaşdırılması və daim yenilənməsi;
- beynəlxalq əməkdaşlıq və innovativ layihələr barədə məlumatların sistemli qaydada ümumiləşdirilməsi və korporativ şəbəkə vasitəsilə istifadəyə verilməsi;
- vergilər sahəsində beynəlxalq inkişaf tendensiyasını xarakterizə edən analitik hesabat və məlumat bazasının yaradılması;
- beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və analitik təhlillərin aparılması üçün statistik məlumatlar bazasının imkanlarından səmərəli istifadənin təmin olunması. [1, səh.108]

➤ **E-kassa**

Vergi ödəyicilərinin vergidən yayınmasının qarşısını almaq və onlara nəzarəti gücləndirmək məqsədi ilə kassa əməliyyatlarında informasiya texnologiyalarının inkişafı və köməkliyi ilə elektron kassa (bundan sonra e-kassa) aparat-proqram mexanizmi yaradılmışdır. E-kassanın vasitəsilə artıq həmin aparat kompleksinin quraşdırıldığı yerlərdə vergi ödəyicisi şəxslərin gün ərzində alınan və emal edilən çek məlumatları, eləcə də icra etdikləri digər əməliyyatlar haqqında informasiyalar real zaman rejimində nazirliyin məlumat bazalarında öz əksini tapır. Onu da demək lazımdır ki, bu aparat kompleksi pərakəndə satış edən ticarət və ictimai iaşə obyektlərində quraşdırılır və əsasən əhali ilə nağd pul hesablaşmasının aparılması istiqamətində istifadəyə əsaslanır. [11]

Həmin əməliyyat zamanı kassa çeklərinin tam və autentikasiya olunmuş formada olmasına nəzarət etmək məqsədinə çatmaq üçün unikal identifikasiyanın formalaşması prosedurundan istifadə edilir. [11]

Bir digər üstünlüyə isə yeni formada olan çekləri göstərə bilərik. Həmin çeklər aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir.

Şəkil 3.17 Yeni çeklərdə mövcud QR kodları

Digər tərəfdən həmin bu çeklərin hər birində bir neçə xüsusi məlumatlar mövcuddur. Bu məlumatları aşağıdakı şəkildə görə bilərik.

Şəkil 3.18 Çeklərin üstündə olan əsas məlumatlar

Bu çeklərin digərlərindən üstünlüyünün biri də məhz üstündə olan QR kod ilə istifadəçilərin birbaşa olaraq Nazirliyin informasiya sistemi bazasında var və ya yox sualına cavabı müəyyən bir uzaqlıqdan yoxlamaq, həmçinin də əlavə dəyər vergisinin də bir hissəsini istifadəçinin özünə qaytarmağın mümkünlüyüdür.

Eyni zamanda ödəyicilər üçün şəxsi kabinetlərində etdikləri əməliyyatların məsafədən idarə edə bilməsi və günlük dövriyyəsinə verə bilməsi kimi imkanlar yaradıla bilər. Həm də vergi qurumları öz ödəyiciləri haqqında informasiyalarla bunlar vasitəsilə tanış olmaq imkanı olar. Bununla qurumlar uzaq məsafədən öz ödəyicilərinin kassa intizamı barədə proqnoz verə bilərlər. [11]

➤ **Vətəndaş müraciətlərinin birbaşa internetdən video ilə qəbulu**

Respublikamızın hər bir bölgəsində Vergilər Nazirliyinin departamentləri olsa da bəzən elə olurdu ki, vəzifəli şəxslər həmin bu bölgələrə səfər edib vətəndaşları qəbul edib, onların problemlərini həll etməyə çalışsalar da həm müraciət edənlərin çoxluğu, həm də bəzilərinin müraciətləri vacib olsa da qəbula gələ bilməməkləri kimi problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə 2011-ci il oktyabr ayından vətəndaşların internet vasitəsilə birbaşa video ilə qəbuluna başlanıldı.

Bu xidmətin üstün cəhəti vergi ödəyicilərinin həm vaxt, həm də maddi cəhətdən itki olmasının qarşısını almaq, vəzifəli şəxslərlə birbaşa ünsiyyətdə olmadan şəffaf mühitdə müraciət etmələrinin təmini oldu. Respublika ərazisində bu qəbulu reallaşdırmaq üçün 30-dan çox xüsusi terminallar və həmin terminallarda kabinlər vardır ki, hər bir kabinə də çəkilişi etmək üçün müəyyən texniki vəsaitlər mövcuddur.

Qəbulda iştirak etmək istəyən hər bir vətəndaş Vergilər Nazirliyinin öz rəsmi internet ünvanından girib qaydalarla tanış ola bilər.

Həmçinin qəbul zamanı vətəndaşlar müraciətlərinin cavabını yazılı şəkildə də istəyə bilər.

3.2 Vergi sistemində verilənlərin emalının avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyalarının tətbiqi zamanı yaranan problemlər

Vergi orqanları ümumilikdə ölkənin iqtisadiyyatının tənzimlənməsində əvəzsiz rolə malikdirlər. Onların fəaliyyətinin düzgün qurulmasından demək olar ki əksər hallarda, ölkənin bütün iqtisadiyyatının inkişafı asılıdır. Ona görə də vergi orqanlarının işi avtomatlaşdırılarkən hər bir kiçik detalı nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi yaradılarkən buraxılmış hər hansı kiçicik bir səhv əslində dövlət büdcəsinin milyonlarla manat gəlirinin itirilməsinə gətirib çıxra bilər. Xüsusilə İnternet vasitəsilə elektron sənədlərin ötürülməsi zamanı verilənlərin şifrələnməsi və eyni zamanda təhlükəsizliyin təmin edilməsi əsas məsələlərdən biridir. Ölkədə elektron hökumətin qurulmasının tərkib hissəsi kimi ilk olaraq fəaliyyətə başlayan Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi, elektron hökumətin kağız üstündə artıq həqiqi fəaliyyətə başlaması demək idi. Sistemin fəaliyyətə başlamasından bir az sonra ölkənin bir neçə nazirliyini birləşdirən “Bir pəncərə” sisteminin işlənilib hazırlanması buna misal ola bilər. Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin təqdimatı hələ keçən ilin əvvəllərinə nəzərdə tutulsa da, ölkədə baş verən denominasiyanın həyata keçirilməsi sistemin yeni manata uyğunlaşdırılmasını tələb etdi ki, bu da onun bəzi komponentlərinin yenilənməsinə və nəticədə təqdimatın ləngiməsinə səbəb oldu. Amma buna baxmayaraq, artıq Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi fəaliyyətdədir və regionların da bu sistemə fəal şəkildə qoşulması üçün aktiv işlər görülür.

Avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiya sistemlərinin tətbiqi zamanı əksər hallarda ortaya çıxan əsas problemlər və vəzifələr və onların həlli üçün tövsiyələr verilir. Avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi (AİS kimi qısaldılmış) tətbiq etmək üçün bir layihə həyata keçirərkən sistemin uğurlu işləməsinə təmin edə bilmədikdə çətinliklər yarana bilər. AİS-in həyata keçirilməsində əsas qayda belədir: sistem hər yerdə, məlumatların redaktə edilməsi və saxlanması üzərində iş aparıldığı hər bölmədə tətbiq olunmalıdır. Əks təqdirdə, sistemin tətbiqinin səmərəliliyi minimal olacaqdır.

AİS-in həyata keçirilməsində əsas maneə bir çox işçinin yeniliklərdən istifadəsinə müqavimət göstərməsidir. Kadrların yeniliklərə ehtiyatlı münasibəti, işçilərin yeni komplekslə necə işləməyi öyrənməyə hazır olmamaları, yəqin ki, kifayət qədər biliklərinin olmamaları ilə izah edilə bilər. Nəticədə bu problem avtomatlaşdırılmış bir sistemin tətbiqini çətinləşdirir. Bu çətinlik kadrların hərəkəti və yenilənməsi ilə bağlı birbaşa qərarların yalnız rəhbər tərəfindən verildiyi idarələr üçün xüsusilə aktualdır. Eyni zamanda avtomatlaşdırılmış məlumat sistemlərindən istifadə həyata keçirilmənin texniki, iqtisadi və təşkilati cəhətləri ilə əlaqəli bir çox məsələni gündəmə gətirir. Təşkilati amillər işçilər arasında bir motivasiyanın olmaması ilə əlaqələndirilir ki, bu da yeni sistemlə işə başlamağı çətinləşdirir, müştəri ehtiyaclarını səlahiyyətli təhlil etmək üçün texniki bilik səviyyəsinin artırılmasını tələb edir. AIS-in tətbiq edilməsinin texniki problemləri yeni sistemin onsuz da həyata keçirilmiş texnoloji həllər ilə inteqrasiyasını təmin etmək üçün infrastrukturun yaradılması və ya təkmilləşdirilməsinə ehtiyac hər zaman vardır. Göstərilən problemləri daha dərinlən həll etməyə çalışmaq lazımdır.

Əksər vergi idarələri vergi ödəyicilərinin administrasiyalarının rəqəmsal texnologiyaları xidmətlərinə daxil edəcəyinə dair müəyyən gözləntilərə sahib olduqlarını aşkar edirlər. Beləliklə əsas olaraq vergi ödəyicilərinin gözləntilərini qarşılamaqdır.

Belə xidmətlərin nümunələrinə məhz aşağıdakılar daxildir:

- ✓ Elektron xidmətlər, eləcə də satıcılar və vergi ödəyiciləri ilə əməkdaşlıqda rəqəmsal qabiliyyət kimi sadələşdirilmiş vergi ödənişləri (məs: mühasibat, onlayn bankçılıq, sosial mediaya inteqrasiya) ;
- ✓ Vergi əməliyyatlarını başa çatdırmaq üçün etibarlı və şəffaf məlumatlar;
- ✓ Görünməni asanlaşdırmaq, qarşılıqlı əlaqələrin tərəqqisini izləmək, düzəlişlər lazım olduqda rəy vermək və vergilərin ölkənin sağlamlığına necə töhfə verdiyini daha yaxşı anlamaq üçün onlayn, real vaxt rejimində məlumat etibarlılığı və şəffaflıq;

- ✓ Daha asanlıqla məlumat almaq və əldə etmək;
- ✓ Passiv kəşf variantları əvəzinə e-Doldurma çıxarma hesablamaları kimi e-xidmətlər;
- ✓ Vergi ödəyicilərini yaxşı bilməyi tələb edən, o cümlədən bütün daxili və xarici məlumat mənbələrini (məsələn, Sosial Təhfə Agentlikləri) birləşdirməyi tələb edən fərdi tələblərə əsaslanan xidmət.

Rəqəmsal dünyanı vergi inzibatçılığının üzvi bir hissəsi halına gətirmək şəxsiyyət və təhlükəsizlik həllərinin yaxşılaşdırılmasını və vətəndaşlarla fərdi, rəqəmsal nişanlanma üçün çoxsaylı kanallarda müasir onlayn xidmətlərin verilməsini ön görür.

İT vergi inzibatçılığındakı problemləri həllə kömək edə biləcək bir çox yol var. Bunlar da müxtəlif tətbiqetmə kanallarıdır və əlbəttə ki, təhlükəsizliyin təminatıdır. Müvafiq İT həllini seçmək çətin bir işdir. İT tətbiq edilməsi baha başa gələ biləcəyi və təşkilati və proses dəyişiklikləri tələb edə biləcəyi üçün vergi rəhbərliyi İT-yə strateji bir qərar kimi baxmalıdır. Vergi idarəsi öz strategiyası daxilində İT-ni təsdiqləməli və xərcləri və faydaları təhlil etməli və kəmiyyət verməlidir. Vergi administrasiyalarının vəzifəsi düzgün vergi ödəyicisindən lazımi vaxtda vergi toplamaqdır, lakin onların ara strateji məqsədləri vergi qanunlarının tətbiqində vahidliyə nail olmaq, keyfiyyətli vergi ödəyicilərinə xidmət göstərmək, uyğunluğu yaxşılaşdırmaq və ya digərləri əhatə edə bilər. Bu məqsədlərin hər biri fərqli bir İT müdaxiləsini tələb edir. Müvafiq xərc fayda təhlili, satınalma, əməliyyat və əvəzetmə xərcləri də daxil olmaqla İT sahəsinin ümumi dəyərini nəzərə alan və IT tətbiqetmənin iqtisadi səmərəliliyinin artması, o cümlədən idarəetmə xərclərinin azalması və vergi ödəyicilərinin uyğunluğunu nəzərə alan bir araşdırma. Xərc fayda təhlilində vergi inzibatçılığı məmurları, vergi inzibatçılığına vəzifələrini yerinə yetirmək üçün fəaliyyətin həcmi, vaxtında və keyfiyyətinə təsir göstərən giriş kimi İT təkmilləşdirilmələrini miqdarda faydalara çevirə bilər.

İT-ni öz strategiyası çərçivəsində təsdiqlədikdən və xərclər üzrə fayda təhlilini etdikdən sonra rəhbərlik İT həll tələblərini müəyyənləşdirmək, mövcud sistemlərin istifadəsi potensialını qiymətləndirmək, mövcud potensialı yaxşılaşdırma ehtiyacını

qiymətləndirmək və həll variantlarını qiymətləndirməklə uyğun seçim strategiyasına əməl etməlidir.

Beləliklə belə qənaətə gəlmək olar ki, vergi idarələrinin bir çoxunun elektron sistemə keçidlə bağlı yaşadığı əsas qarşılarına çıxan problemlərə həm işçilərin müasir texnologiyadan düzgün istifadə qaydalarını bilmədiyi üçün yaranan problemlər və həmçinin vergi istifadəçilərinin çoxunun orta yaşlı təbəqə olduğunu nəzərə alaraq onların da hələ də tam olaraq texnoloji yeniliklərə açıq şəkildə olmadıqlarından ortaya çıxan problemləri həll etmək lazım olduğu görünür.

Ancaq hal-hazırda üstün təbəqə yeni elektron xidmətlərdən elə yerindəcə düzgün şəkildə istifadə edərək öz zamanından qazanmış olur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə bu qənaətə gələ bilərik ki, həm Respublikamızda, həm də digər ölkələrdə tətbiq edilən vergi sisteminə baxdıqda onun bariz inkişafını gözardı etmək mümkün deyildir. Ölkəmiz də elektron vergi sisteminin inkişafına yönələn diqqəti ilə məhz düzgün qərar vermişdir.

Vergi sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi ödəyicilərin həm istənilən xidmətdən optimal şəkildə istifadəsini rahatlaşdırır, həm ödəyicilərin quruma gəlib-gedərək vaxt və maddi itkisinin qarşısını alır. Eyni zamanda qanunvericiliyə əsasən sahibkarlar arasında yeni münasibətlərə və qarşılıqlı prinsiplər əsasında əməkdaşlığa gətirib çıxarır ki, bu da vergi mühitinin inkişafına köməklik göstərir.

İnformasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi vergi administrasiyasına uzunmüddətli strateji hədəflərini - lazımi vaxtda düzgün vergi ödəyicisindən lazımi miqdarda vergi toplamaqda səmərəli və səmərəli olmağa imkan verməyə və bunu vergi ödəyicisinin işinə ən az müdaxilə ilə qanunun tətbiqində vahidlik səviyyəsi, vergi ödəyicilərinin məmnuniyyətilə reallaşdırmağa köməklik edir və edəcəkdir.

Əgər gələcəkdə reallaşdırıla bilsə elektron xidmətlərin hamısının birbaşa ödənişini asanlaşdırmaq üçün mobil telefonlara tətbiq etmək Vergilər Nazirliyinə təklif edilə bilər və bunun üçün də müəyyən bir proqram quraşdırılsa yaxşı nəticələr verəcəkdir. Bu vasitə ilə insanların hamısı sayta daxil olub əməliyyat aparmaq üçün daha az əziyyət çəkmiş olarlar.

Ümumən hal-hazırda da demək olar ki, vergi sistemində olan bütün bu modernləşmə elə məhz ödəyicilərlə qurumun əlaqələrində özünü biruzə verir. Xidmətlərin çoxu məhz tam şəkildə müasir elektron texnologiyaların avantajlarını özündə cəmləşdirir. Bu sistemin daha da inkişafı üçün ölkəmiz hər zaman müvafiq addımları atmaqdan geri çəkilməyib və çəkilməyəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf startegiyası- www.taxes.gov.az (səh 84-108)
2. Məmmədova A.İ., Əlizadə M.N., Nəcəfova V.Q. 2017 (səh 174-176)
3. Герчикова И. Н. Г41 Менеджмент: Учебник. 3-е изд., перераб и доп
4. Методы и модели информационного менеджмента. Под ред. Кострова. А. В. М.
5. Использование информационных технологий в системе управления предприятием В. Н. Татищева. 2015 №2 (24) С. 19-25.
6. Проблемы внедрения корпоративных информационных систем на предприятиях Лобанова Т.М. С. 183-188
7. Проблемы внедрения автоматизированной информационной системы / А. В. Курзыкина 2017- № 4 (138) С. 164- 167
8. https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrlər/3/3.3.pdf
9. <https://www.pwc.nl/nl/assets/documents/the-data-intelligent-tax-administration-whitepaper.pdf>
10. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnaea485.pdf səh 13
11. <https://e-kassa.gov.az/az/ekassa?catID=2>
12. <https://www.docsiy.com/ru/avtomatizirovannye-informacionnye-tehnologii-v-nalogovoy-sluzhbe/1405036/>
13. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/mart/240843.htm>
14. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Special-Reports/2018-Paying-Taxes.pdf>
15. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.612.1126&rep=rep1&type=pdf>
16. https://www.pftac.org/content/dam/PFTAC/Documents/Publications/1700379_TNM_Use-of-technology-in-Tax-Administrations-1.pdf

17. <https://www.nalog.ru/html/sites/www.new.nalog.ru/docs/international/oecd/Technologies%20for%20Better%20Tax%20Administration.pdf>
18. <https://www.financierworldwide.com/the-future-of-tax-technology#.XvSbsygzblV>

SUMMARY

The dissertation consists of an introduction, three chapters, a list of references and conclusions and recommendations. In general, the volume of the dissertation consists of 78 pages and 19 pictures.

The first chapter of the dissertation deals with the features of the tax administration system in the tax system of the Republic of Azerbaijan. The first chapter consists of two paragraphs. The first paragraph discusses the measures taken to develop the application of information technology in the tax system in our country. It discusses how to collect, store and process data in the tax system. The second paragraph also answers questions such as what is an automated tax system and using for what. The advantages of an automated system are emphasized.

The second chapter also consists of two paragraphs. The first paragraph deals with the extensive collection of information obtained by the tax authorities, ie the processing of data, the information technology used to automate them. The second paragraph discusses the tax features of automated information support.

The first paragraph of the third chapter deals with the electronic services applied in the tax system of the Republic of Azerbaijan, their purposes and the results obtained as a result of those electronic services. The second paragraph is based on the problems created by e-services.

In general, we can see that the dissertation focuses on the contribution of the application of automated information technology in the processing of data in the tax system of the republic to both employees of the tax system and taxpayers.

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, списка использованных источников, выводов и рекомендаций. В целом, объем диссертации состоит из 78 страниц и 19 рисунков.

В первой главе диссертации рассматриваются особенности системы налогового администрирования в налоговой системе Азербайджанской Республики. Первая глава состоит из двух параграфов. В первом параграфе обсуждаются меры, предпринимаемые для развития применения информационных технологий в налоговой системе нашей страны. Обсуждается, как собирать, хранить и обрабатывать данные в налоговой системе. Второй абзац также отвечает на такие вопросы, как что такое автоматизированная налоговая система и для чего она используется. Преимущества автоматизированной системы подчеркнуты.

Вторая глава также состоит из двух параграфов. Первый абзац касается обширного сбора информации, получаемой налоговыми органами, то есть обработки данных, информационных технологий, используемых для их автоматизации. Во втором абзаце рассматриваются налоговые особенности автоматизированного информационного обеспечения.

В первом абзаце третьей главы рассматриваются электронные услуги, применяемые в налоговой системе Азербайджанской Республики, их цели и результаты, полученные в результате использования этих электронных услуг.

Второй абзац основан на проблемах, создаваемых электронными услугами.

В целом, мы видим, что диссертация посвящена вкладу применения автоматизированных информационных технологий в обработку данных в налоговой системе республики как для работников налоговой системы, так и для налогоплательщиков.